

PROLEGOMENA K STATISTICI I KRONOLOGIJI PREHISTORIJSKIH OSTAVA U HRVATSKOJ I U VOJVODANSKOM PODRUČJU SRIJEMA

Prolegomena zur Statistik und Chronologie der urgeschichtlichen Hortfunde
in Kroatien und im zur Vojvodina gehörenden Gebiete Syrmiens

ZDENKO VINSKI — KSENIJA VINSKI GASPARINI

I.

Stanje istraživanja velikog broja prehistorijskih skupnih nalaza brončanih predmeta, što se kraće naziva obično u arheološkoj praksi brončanim ostavama,¹ veoma je zapušteno u domaćoj arheološkoj literaturi, naročito u Hrvatskoj. Stogodišnjom djelatnošću bivšega Hrvatskog narodnog muzeja, iz kojeg se razvio Arheološki muzej u Zagrebu, sakupio se obilan materijal ostava u njegovim zbir-kama, kojemu dosad nije posvećena dovoljna pažnja, pa on nije, pogotovu kod nas, poznat u stručnoj literaturi, jer većinom nije ni sustavno objavljen.

Povoljnije je stanje istraživanja bakrenih nalaza, zahvaljujući i nastojanju Brunšmida, koji je dao prije pedesetak godina dobar pregled i ostava i pojedinačnih nalaza bakrenih artefakata, prvenstveno na osnovi zbirki tadašnjega Hrvatskog narodnog muzeja.² U novije vrijeme obradila su još naša dva arheologa³ iscrpno bakrene nalaze u našim krajevima prema današnjem stanju znano-sti, pa smo radi toga isključili u cijelosti u ovom radu bakreni materijal.

Prve nalaze brončanih ostava u Hrvatskoj pribilježio je Ljubić još u 19. stoljeću, prikupivši njih desetak za Hrvatski narodni muzej.⁴ Ljubićevi su podaci nesumnjivo korisni, ali je njegova objava objekata zapravo nedovoljna i potpuno zastarjela, a crteži su mu gdjekad netočni ili proizvoljni. Pri korištenju Ljubi-ćevih podataka potrebna je stanovita rezerva, jer on nije bio uvijek kritičan, objavljujući na pr. uz prehistorijske ostave i pojedine primjerke rimske bronce, koji nisu mogli pripadati ostavi.⁵ Brunšmid je spominjao ponegdje brončane ostave, kad su one dospjele u muzejske zbirke,⁶ ali je u svom intenzivnom radu objavljivanja ostalog muzejskog materijala stigao objaviti u cijelosti samo jednu značajnu ostavu: Šarengrad na Dunavu.⁷ Od početka 20. stoljeća do danas nije bilo prilike, da itko pristupi sustavnom objavljivanju i vrednovanju ostava, koje su iz različitih krajeva Hrvatske pristizale u današnji Arheološki muzej u Zagrebu.

U inozemstvu se već u Hörnesovo vrijeme vodilo katkad računa o nalazima ostava iz Hrvatske,⁸ vjerojatno u vezi s tadašnjom Reineckeovom kronologijom

brončanog doba »Ugarske«,⁹ koja se osniva prvenstveno na oblicima brončanih artefakata, ali je ona danas već zastarjela. Od velikog je značaja nesumnjivo golem broj ostava iz Mađarske i Erdelja, koje je skupio Hampel,¹⁰ ali ondje nisu nalazi iz Hrvatske registrirani, osim gdje kojeg izuzetnog slučaja. Poslije Hampelova djelovanja nije kataloški izdavan materijal ostava, toliko značajan za panonsko Podunavlje; njihov broj je sve više rastao, što se može uočiti u Childeovu sintetičkom djelu¹¹ i u sintetičkim pregledima Nestora¹² i Tompe.¹³ Više puta je Aberg u svojim publikacijama ukazivao na nalaze ostava iz naših krajeva,¹⁴ a poslije njega učinio je to Merhart,¹⁵ doduše s potpuno drugačijom kronološkom koncepcijom. Broj autora, koji su upozoravali na ostave u Hrvatskoj i na pojedine artefakte u njihovu sklopu ovim kratkim navodima, dakako, nije iscrpen.

U vrijeme između oba svjeska rata davalo se više važnosti oblicima prethistorijske keramike i njezinu kataloškom izdavanju u međunarodnoj ediciji »Corpus Vasorum Antiquorum«, u kojoj je Jugoslavija zastupana u tri sveska,¹⁶ ali brončane kovinske artefakte, koji se mogu zorno pratiti u varijantama oblika u ostavama, nisu se uzimali u obzir. Suvremena prethistorijska nastojanja odstupila su od toga jednostranog shvaćanja, smatrajući, da je metodski prvenstveno važno izdavanje zatvorenih nalaza, bilo grobnih cjelina, bilo ostava, jer će se po njima moći još točnije odrediti trajanje kultura u pojedinim oblastima i njihovi kronološki odnosi, veze, utjecaji i t. d. To se nastojanje očituje u novoj međunarodnoj ediciji »Inventaria Archaeologica«,¹⁷ gdje su obuhvaćeni grobovi i ostave, a u njoj će sudjelovati i prethistoričari Jugoslavije.

Zapravo je u Srednjoj Evropi Merhartova ili t. zv. marburška škola još prije dvadeset godina smatrala, da je potrebno skupljati podatke o nalazima ostava, imajući na umu, da se pomoću brončanih artefakata može brončano doba i halštatsko razdoblje gdje kad preciznije raščlanjivati, i to na temelju poznatog kronološkog sistema Reineckeova za Bavorsku, što su ga Merhart i njegova škola u Marburgu na Lahni, a također i Pittioni u Eeču, nastojali dalje razraditi i primijeniti na Srednju i Jugoistočnu Evropu,¹⁸ jer je ovaj sistem podesniji od spomenutog Reineckeova sistema za »Ugarsku«. Ne zadržavajući se ovdje na pojedinim autorima, što su se izvan Merhartove škole bavili brončanim ostavama u kataloškim izdanjima,¹⁹ ograničit ćemo se na to, da upozorimo na Merhartova nasljednika Holstea, koji je specijalno zbog brončanih ostava obilazio prije dvadeset godina muzeje Jugoistočne Evrope, bilježio i crtao stotine bronca, da tako dobije što točniji uvid u taj veoma opsežni materijal. Njegovo je djelovanje na tom području prekinula smrt, a marburški seminar, pod vodstvom Holsteova nasljednika Dehna, izdao je 1951. godine znatniji dio njegova popisa i skica brončanih ostava Jugoistočne Evrope, i to bez datiranja, kao građu; u tom se izdanju neime nije htjelo prejudicirati sustavno objavljivanje ostava (kako to Merhart ističe u predgovoru),²⁰ već se na široj osnovi prikazuje prema izboru Holsteove ostavštine veći niz ostava, uglavnom radi općeg uvida u taj golem prethistorijski materijal. Nije slučajno tamo prikazan baš na prvim tablama materijal trinaest ostava iz Hrvatske i vojvođanskog dijela Srijema iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, pored jedne ostave iz Arheološkog muzeja u Splitu i dviju ostava iz Hrvatske u bečkom Naturhistorisches Museumu, te još nekoliko ostava iz Banata i Srbije,²¹ Tamo je doneseno više dosad potpuno nepoznatih ostava iz naših krajeva, crtane

skicizno znalačkom rukom, i one u sklopu ostalih svakako doprinose veoma koristan uvid u takav materijal. Ne želeći umanjiti neosporno znatnu vrijednost tog izdanja, mora se ipak već sada primijetiti, da ostave iz Hrvatske, prikazane u njemu, ne pružaju doista ni dovoljnu ni besprijeckornu sliku o količini i o vremenskom trajanju ostava u Hrvatskoj, o čemu će još kasnije biti govora.

Na više ostava iz Hrvatske osvrnuo se poslije još Miložčić na međunarodnom kongresu u Zürichu 1950. godine, uglavnom prema Holsteovoj ostavštini, ali taj rad nije objavljen,²² iako je nesumnjivo od važnosti za našu arheologiju. — Ostave iz Narodnog muzeja u Beogradu objavila je u cijelosti D. Garašanin, s okvirnim datiranjem i potrebnim podacima, a među njima se nalaze tri ostave s vojvođanskog područja Srijema.²³ Na taj je način moguće koristiti ostave NMB u komparativne svrhe, i to je za sada jedino izdanje te vrste u Jugoslaviji. Valja još upozoriti na novu publikaciju Foltinya, koja predstavlja reviziju i novu tipološku klasifikaciju svega materijala navedenog Hampelova djela.²⁴ Iako Foltiny ne obrađuje ostave naših krajeva, već uglavnom one iz Mađarske, t. j. prvenstveno analizira brončane artefakte iz ostava, potrebno je uzeti u obzir njegova razmatranja, zbog izrazite srodnosti mnogih ostava međurječja Drave-Dunava i Save prema onima ostale Panonske nizine. Foltiny nije pripadnik marburške škole, već Pittionijsve bečke škole; on se metodički nije ravnao po Reineckeovoj kronologiji »Ugarske«, već po Reineckeovoj srednjoevropskoj (bavarskoj) kronologiji, upotreбивši nešto preinačenu kronološku nomenklaturu za kulturu žarnih polja.²⁵

Ostave iz Hrvatske pripadaju, poput ostalih, vremenu brončanog doba i, općenito uzevši, starijeg halštatskog razdoblja, koje je zapravo obilježja brončanog doba, a naziva se još i posebice kulturom žarnih polja (KŽP). Poznato je, da pretežni dio tih ostava pripada vremenu starije i mlađe KŽP;²⁶ valja međutim spomenuti, da kod nas postoje još i pojedini stariji nalazi ostava srednjeg brončanog doba. Pripajanje KŽP kasnom brončanom dobu provodi i dandanas Merhartova škola, iako je zadržala uvriježenu Reineckeovu nomenklaturu za stariji halštat (ha A, ha B), pa donekle i bečka škola, premda je Foltiny formalno promijenio nazivlje za KŽP Karpatske kotline. Zbližavanje KŽP s brončanim doba u vezi s Reineckeovom kronologijom uzeli su u obzir mnogi prehistoričari, tako na pr. u Engleskoj Childe i Hawkes,²⁷ u Čehoslovačkoj Böhm i donekle Filip,²⁸ u Švicarskoj Vogt²⁹ i t. d., pa je ta spoznaja ušla, uz stanovite modifikacije, ali bez naročitih suprotnosti i inače u upotrebu. Pri obradbi ostava Velike Poljske uzeo je i Šzafranski³⁰ u obzir Reineckeovo stupnjevanje, iako se poljska arheologija, već zbog sjevernoga geografskog položaja Poljske, služi rado Monteliusovim periodama. U najnovije vrijeme odustalo se od toga, da se t. zv. lužička kultura smatra značajnom za gotovo svu KŽP, jer je ona samo jedan ogranak ove potonje, a nosioce KŽP ne smijemo identificirati s Ilirima, kako se to tvrdilo sve donekadno,³¹ već vjerojatno s barem jednom zasad još bezimnom indoevropskom etničkom skupinom.³² KŽP je po Childeu vrijeme »krize kasnog brončanog doba«,³³ puno katastrofa od Srednje Evrope do u Malu Aziju, te strujanja, koja su se svakako jednim dijelom pojavljivala u panonskom Podunavlju i na Balkanu. Nagada se, da su postojala dva veća horizonta nemira: prvi počinje oko 1250. — 1150. godine i drugi završava oko 775. — 725. godine (pr. n. e.).³⁴ To bi bio približan vremenski okvir trajanja KŽP. Starija KŽP pripada vremenu od cca 1250. godine

do cca 1050. godine, a mlađa KŽP od cca iza 1050. godine do cca 750. godine Vrijeme ovih nemira naročito se odražava u većem ili manjem broju nađenih ostava. Bronca preteže u glavnini u njima, a tada je ona predstavljala znatnu materijalnu vrijednost, pa su vlasnici tih artefakata smatrali najsigurnijim pohraniti ili sakriti svoje »bogatstvo« u zemlju. Kako u ostavama nailazimo često i na ulomke i polufabrikate, nije isključeno, da je bronca služila i kao platežna vrijednost. Svakako se u artefaktima ostava zrcali i materijalna kultura toga vremena u nizu pojedinih oblika; bronca je služila češće tada kao »stara« kovina, t. j. ponekad su sami predmeti bili izvan funkcije, ali su ipak imali svoju cijenu u imovinskim odnosima, pogotovu za trgovce »starom« bronom i za obrtnike ljevače bronce. Prethistoričarima omogućuju ti artefakti proučavanje tehnike obrade metala i materijalne kulture, a pojedini oblici nakita, privjesaka i t. d. dopuštaju i tumačenje elemenata duhovne kulture u različitim simbolima i umjetničkim motivima kasnog brončanog doba.³⁵ Nedavno se nastojalo tumačiti ostave Sjeverne Evrope kao prvenstveno kultne, u vezi sa žrtvovanjem.³⁶ Bilo bi preuranjeno htjeti primijeniti ovo gledište i na velik broj ostava u Podunavlju, jer za to nemamo još bilo kakvih određenijih putokaza. Moguće je, dakako, da pojedini objekti u ostavama imaju simbolički ili kulturni značaj, ali su izrazito votivne ostave prilično rijetke. Prema tome mogu se ostave naših krajeva svrstavati uglavnom kao nalazi putujućih trgovaca, nalazi ljevača bronce, nalazi blaga, votivni nalazi i ostave bez određenije mogućnosti opredjeljivanja. Arheološka je praksa pokazala, da ova shema nije uvijek potpuno sigurna i češće ostaje otvoreno pitanje, kako unutar te sheme obilježiti pojedini skupni nalaz.

II.

U Arheološkom muzeju u Zagrebu pristupilo se sustavnom popisivanju i klasificiranju sviju brončanih i zlatnih skupnih nalaza. Ta se djelatnost proširila zatim i na ostale muzeje u NR Hrvatskoj. Također je uključen i onaj dio Srijema, koji pripada AP Vojvodini, jer je ondje djelovao spomenuti Muzej, pa posjeduje odanle više značajnih i neobjavljenih ostava.³⁷ Kako se nastojalo skupiti po mogućnosti sve podatke o ostavama iz Hrvatske i vojvodanskog područja Srijema, što je pretežnim dijelom i uspjelo, uzeti su u obzir i muzeji izvan Jugoslavije, i to Beč i Budimpešta. NMW dao nam je podatke o ostavama iz Markušice i Kamenice Gore, ali MNM u Budimpešti se zasad nije odazvao. Tako nam na pr. nije dostupna ostava iz Sremske Mitrovice, koja se već odavno nalazi u MNM-u, a nije nigdje objavljena. Prema tome je moguće, da postoje još pojedini nalazi ostava u Budimpešti, odnosno i u muzejima u Kaposváru i pogotovu u Pečuhu, naročito iz Baranje, odakle ne raspolažemo dovoljnim podacima. Više slučajnih nalaza neobjavljenih brončanih srpova iz Baranje, koje čuva Muzej Slavonije u Osijeku, daju naslutiti, da postoje ostave i u toj pokrajini. Hampel³⁸ navodi samo jednu ostavu: Bozsók kod Pečuha, dakle u mađarskom dijelu Baranje. Isto vrijedi za Međimurje, koje je administrativno pripadalo u svoje vrijeme bivšoj zaladskoj županiji, pa je moguće, da je koji nalaz dospio u MNM, ali Hampel ne spominje ništa iz Međimurja. Iz međurječja Drave-Dunava i Save navodi Hampel od bronce jedi-

no slučajan nalaz iz Erduta i zlatni nalaz iz Čepina.³⁹ O nalazima poslije Hampelove publikacije ne raspoložemo zasad potrebnim podacima. Nepotpuna je također slika nalaza ostava iz Istre, gdje su nađene samo tri ostave, koje su na žalost nestale, a to su Baredine, Oprtalj i Debeljak.

Poslije revidiranja i uspoređivanja samog materijala ostava u AMZ — gdje se čuva glavni dio ostava — s podacima iz inventara, arhive i literature, učinjen je popis ovih ostava, upotpunjen podacima iz ostalih muzeja i literature. Taj je priložen popis povezan s priloženom kartom rasprostranjenosti ostava, a u kartu smo unijeli njihov približni topografski smještaj s oznakom datiranja. Napominjemo, da je popis ostava učinjen namjerno na najkraći način, bez ikakvih specifikacija o broju pojedinih artefakata i bez njihova opisa, stanja sačuvanosti, boje patine, broja ulomaka i sl., zato, jer taj popis služi samo za opći okvirni uvid u kompletan materijal ostava. Uobičajena specifikacija s opisom slijedila bi naime u jednom posebnom kataloškom djelu većih razmjera, zajedno s crtežima svijuu poznatih i dosad nepoznatih ostava naknadno. Prema tome je ovaj popis zapravo preliminiran i služi samo za sumarnu orijentaciju o statistici, kronologiji i topografskom smještaju ostava.

Kako ponegdje nedostaju dovoljno sigurni podaci o značaju i povezanosti nalaza, postupili smo pri izboru materijala za popis i kartu prema načelu, da uvrstimo i one nalaze, kod kojih je samo moguće, da su to bile ostave prema obilježju nalaza i boji patine, premda nije isključeno, da su u pojedinim rijetkim slučajevima potekli, bilo iz više uništenih ostava, bilo možda i iz grobova ili čak pripadaju kategoriji t. zv. izgubljenih predmeta. Nalaze, koji nisu pouzdani, spomenuli smo kao takve u popisu, a u karti smo ih posebno grafički označili. Raspoložemo dakle sa sigurnim ostavama i s ostacima ostava, te pored toga još mogućim nalazima ostava. To je učinjeno, da se dobije što potpunija slika o mogućoj gustoći dosadašnjih ostava.

Statistički smo ustanovili, da na čitavom području Hrvatske i vojvođanskog područja Srijema možemo brojiti sveukupno 70 ostava, od kojih su cca. 13 nepouzdana. Od toga postoji na teritoriju NR Hrvatske 57 lokaliteta, a na srijemskom teritoriju AP Vojvodine 13 lokaliteta. AMZ čuva 49 ostava, a 21 ostavu čuvaju jedanaest drugih muzeja (odnosno 1 je ostava još u privatnim rukama, a 3 su nestale). U cijelosti je objavljeno od 70 ostava do sada zapravo ukupno 10 (Adaševci, Batina, Bežanija, Donji Petrovci, Markušica, Privina Glava, Sitno, Sviloš, Šarengrad i Zagreb), koje su uglavnom okvirno datirane, iako pojedine ne dovoljno precizno.⁴⁰ Ostave popisane i djelomično reproducirane kod Ljubića, Holstea, Klemenca-Sarije i t. d. (vidi naš popis) nisu datirane, pa ih zato smatramo kao djelomično objavljenu građu, koju još valja datirati i kompletno edirati. Ustanovili smo također, da se u Holsteovoj navedenoj publikaciji potkralo redakciji nekoliko pogrešaka što je razumljivo, jer se radi o posthumnom izdanju, koje Holste nije namjeravao ovako objaviti.⁴¹ U našem popisu naveli smo prvenstveno onu literaturu, u kojoj su ostave barem jednim dijelom reproducirane ili popisane, a uglavnom smo izostavili onu literaturu, u kojoj se pojedine od tih ostava samo spominju. Prema našem popisu ukupno su 33 ostave nepoznate i nigdje nisu reproducirane u literaturi, a to su ove: Apatovac, Balina Glavica, Bistranski Ivanec, Bošnjaci, Brodski Varoš, Cerna, Dalj, Donja Poljana,

Gornji Slatinik, Jarak, Javornik, Kupinovo, Legrad, Lisine, Londžica, Lovas, Nijemci, Obrež, Peklenica, Pričac, Primošten, Privlaka-Nin, Selci, Slatina Bučička, Slavonski Brod II, Sotin, Sremska Mitrovica, Struga, Veliko Nabrđe, Vičja Luka, Vukovar, Zbjeg i Zelešća. — Daljnji statistički podaci kazuju nam, da među većim ostavama postoji njih 12 s preko 100 komada bronce, a to su ostave: Beravci, Bingula-Divoš, Ežovac, Brodski Varoš, Gornji Slatinik, Lisine, Lovas, Otok-Privlaka, Podcrkavlje i Slavonski Brod I, Pričac, Veliko Nabrđe i Vukovar. Broj bronca iz sviiju 70 ostava iznosi u svemu cca 4389 komada (ne računajući bronce nestalih ostava Istre), od toga čuva AMZ cca 3429 komada, a ostala cca 960 komada čuvaju se na drugim mjestima. Među ređovitom žutom bronom ima u nekim ostavama više primjeraka bijele bronce. Uz bronzu sadrže 3 ostave 8 komada željeza (Bežanija 1, Legrad 1, Šaregrad 6). Zlata imamo ukupno 47 komada, i to pretežno nakita (ostava Lovas 14, nalaz Privlaka-Nin 33). Navodimo, da je ostava Eošnjaci pouzdano sadržavala zlatnu spiralnu ploču, vjerojatno stila pozamenterije, ali je taj nakit propao na terenu, pa ga nismo uvrstili u popis. Od 5 ostava (Bistranski Ivanec, Gornja Vrba, Siče, Šaregrad, Topličica I) sačuvani su i pojedini ulomci glinenog čupa, a jedino se šaregradska posuda može rekonstruirati.⁴² Keramika je jednostavna i prilično gruba s ponešto skromnog ukrasa, tipičnog za KŽP. Uz to 2 neobjavljene ostave (Lovas, Vukovar) sadržavaju sačuvane primjerke izrazito panonske keramike, srodne vatinskom tipu, pa su kronološki važne za srednje brončano doba. Za veći broj ostava KŽP ima još podataka o nekadašnjem postojanju čupova, u kojima su one nađene, ali se ovi nisu ni u ulomcima sačuvali. Prema raspoloživim podacima valja upozoriti, da postoje i takve ostave, koje su bile zakopane u zemlju, sigurno bez čupa.

Pogledamo li na kartu rasprostranjenosti, možemo ustanoviti prema topografskom položaju ostava slijedeće skupine:

a) jednu slavonsko-srijemsku skupinu od 43 lokaliteta gusto nanizana;
b) drugu podravsko-zagorsku skupinu od 12 lokaliteta s približno sličnom gustoćom (ovamo smo samo radi jednostavnosti uvrstili ostavu Zagreb, iako ona prostorno teži prema Posavini). Obje su te skupine geografski smještene sjeverno od Save na panonskom tlu Srednje Evrope, ali ih međusobno dijeli znatna prostorna praznina. Nadalje se treća skupina

c) sastoji od 15 lokaliteta, od kojih se 14 (izuzevši Sisak) nalaze južno od Kupe, uglavnom dosta raštrkani po Hrvatskoj u planinskim predjelima i do obale Jadrana na geografski balkanskom tlu. Ova planinsko-jadranska skupina nije prema sjeveru izravno povezana s objema skupinama s lijeve strane Save, ali im se ipak donekle približava s ostavama Sisak na Kupi i Javornik do Une.

Gustoća lokaliteta ostava nesumnjivo je mnogo veća u međurječju Drave-Dunava i Save, a najgušće su smješteni lokaliteti na području brodske Posavine, gdje možemo s pravom pretpostaviti postojanje jednog proizvodnog središta brončanih artefakata, zbog uže srodnosti velikih ostava Podcrkavlje-Slavonski Brod I, Gornji Slatinik i Brodski Varoš. Ova potonja neobjavljena ostava Brodski Varoš najveća je ostava KŽP u Hrvatskoj, a po svoj prilici i u ostaloj Jugoslaviji, jer sadrži blizu 700 komada brončanih predmeta (644 komada, 1,15 kg sitnih ulomaka i 27,50 kg sirove bronce).⁴³ Druga je po veličini neobjavljena ostava Lovas u Srijemu s manjim brojem brončanih predmeta (477 komada i 4,75 kg sirove

bronze), zlatom (14 komada) i keramikom (1 komad), izuzetno je važna za srednje brončano doba Podunavlja i bit će objavljena na drugom mjestu.⁴⁴ Ne može se kategorički tvrditi, bez podataka, da na pr. velika ostava Otok-Privlaka (276 komada, kolači i mnogo sirove bronze) predstavlja ostavu ljevača, iako je to moguće. Točniji su podaci o okolnostima nalaza spomenute ostave Brodski Varoš, kao i velike ostave Bizovac⁴⁵ (333 komada i nešto sirove bronze), po kojima se može pretpostaviti, da su postojale ljevaonice ili radionice za preradivanje bronze u tim krajevima Slavonije. Topioniča se pretpostavlja također zbog kolača-polufabrikata punjenih kositrom u ostavi Miljana na Sutli, jer okolnosti nalaza idu također tome u prilog.⁴⁶ Ostave t. zv. putujućih trgovaca »starom« bronzom ponekad uopće nije moguće, u nedostatku podataka o okolnostima nalaza, sa sigurnošću razlikovati od onih, koje se pripisuju ljevačima. Pojava kolača i sirove bronze ne mora uvijek značiti ljevaonitu. Određenijih indicija za postojanje ljevaonica nismo inače uočili — osim nekoliko pojedinačnih nalaza kalupa za lijevanje i posuda za taljenje kovina, — iako su one morale nekada postojati na području današnje Hrvatske, jer toliki broj bronca nije mogao biti uvezen. Prema tome ne preostaje drugo, već pripisati znatan dio ostava ili putujućim trgovcima ili ih smatrati kao nečiju svojinu, odnosno označiti ih kao ostave bez uže određene namjene, osim one zajedničke svima, da se »brončana vrijednost« namjeravala sakriti pohranjivanjem u zemlju. Kretanje i upotreba brončanih artefakata bila je, sudeći po gustoći nalaza i veličini ostava, dakako intenzivnija u vrijeme KŽP na nizinskom tlu, uz velike rijeke, od one na planinskom tlu. Rasprostiranje lokaliteta i značajke velikog broja ostava pripomoći će također istraživanju migracija i trgovačkih putova, ali to je posebno poglavlje proučavanja, kako to, otprilike *mutantis mutandis*, uvjetuje za kasnija vremena numizmatički materijal skupnih nalaza novaca, što ih je s našega tla u velikom broju objavljivao Brunšmid.⁴⁷

Među svim ovdje popisanim ostavama smatramo, da bi rijetko koja ostava mogla imati votivnu namjenu, što na pr. vrijedi za nalaz u t. zv. Pećini na Korani, koji nazivamo Drežnik I. Upadljivo je, da su svi artefakti prvorazredne izvedbe, nisu polomljeni, bronca je kvalitetna s lijepom plemenitom patinom. Vrlo velika je ukrašena fibula,⁴⁸ pa spiralna narukvica, jedna igla i toka, te nije vjerojatno da je ovaj nakit mogao imati praktičnu funkciju; dosad objavljene reprodukcije (Ljubić, Aberg, Holste, vidi naš popis) ne daju pravi dojam o tom izuzetnom nalazu. Sva je prilika, da su velike igle iz neobjavljene ostave Peklenica u Medimurju, votivnog značaja. Možda je i ostava Sviloš u Srijemu imala dijelom votivnu namjenu iz sličnih razloga, radi prekrasne velike pozamenterijske fibule (s plemenitom patinom), velike igle i t. d., premda je također moguće, da ta ostava predstavlja blago, t. j. dragocjenu ličnu svojinu.⁴⁹

Kao blago mogu se tumačiti ostave Šaregrad, Vukovar i Lovas; ova posljednja također zbog zlatnog ukrasa nađenog u keramici. Pripominjemo, da smo iz našeg popisa i karte izostavili pojedine zlatne slučajne nalaze brončanog doba iz Hrvatske, koje, zbog oskudnosti popratnih podataka, ne možemo uvrstiti među moguće ostave. Oni su inače značajni, pa ih mimogred navodimo s našim datiranjem. To su: zlatna narukvica, Bilje⁵⁰ u Baranji (dat. stupanj br B); zlatne ogrlice (1, a moguće još 3), Sisak⁵¹ (dat. kasno vrijeme stupnja ha A); zlatni

dijelovi ukrasa od žice, Malino,⁵² zapadno od Slavenskog Broda (dat. kasno vrijeme stupnja ha A). Ostaje otvoreno pitanje, da li ova tri nalaza potječu iz blaga, što nije potpuno isključeno. Slavonski zlatni nalaz iz Čepina kod Osijeka Hampel doduše spominje kao blago, a mi smo ga izlučili, jer je suviše nesiguran; sastoji se od 5 zlatnih pločica, bilo s pojasa, bilo sa šljema, ali datiranje je teško odrediti bez pravih analogija.⁵³ Naprotiv smo kao blago uvrstili još neobjavljeni nalaz zlata s Jadrana, nađen između Privlake i Nina,⁵⁴ za koji se pretpostavljalo, da potječe navodno iz groba, što je kasnije opovrgnuto. Ovaj zlatni nalaz nema neposredno bliskih analogija, ali je ipak najvjerojatnije, da ga valja, prema nizu indicija, datirati okvirno u srednje brončano doba. Uže datiranje nije još zasad moguće. Ostale zlatne nalaze brončanog doba prije KŽP, ustanovljene u Hrvatskoj, ostavljamo po strani, jer nesumnjivo potječu iz grobova.

Valja upozoriti na činjenicu, da pored popisanog materijala ostava, AMZ čuva još znatan broj pojedinačnih ili slučajnih nalaza, djelomice kategorije t. zv. izgubljenih predmeta,⁵⁵ o kojima ne postoje podaci, da potječu iz ostava, a ni njihov broj i patina ne pružaju za to podršku. Tako se u inozemnoj literaturi spominje gdjekad ostava »Hrvatska«, iako se tu radi o nizu pojedinačnih nalaza iz Hrvatske. Njih smo, dakako, ovdje izostavili, iako su pojedini primjerci tipološki od velike vrijednosti. Nismo uzeli u obzir na pr. nalaz iz Novih Banovaca s narukvicama od šipke, što vjerojatno potječu iz groba, kao ni nalaz s Plitvičkih jezera, gdje je navodno u svoje vrijeme uništena jedna ostava, kojoj se pripisivao neobjavljeni mač u AMZ, jer je Hoffillerov inventarski podatak izrazio izričitu sumnju u vjerodostojnost postojanja tamošnjeg skupnog nalaza bronce. Nalaz Grižane-Tribalj u Vinodolu također smo izlučili, jer prema svojim značajkama nije ostava⁵⁶ i vjerojatno potječe iz grobova. Pored toga nismo uzeli u obzir suviše nesiguran nalaz Lijevo Sredičko u Pokuplju od 4 komada bronce, kojima je zametnut trag, pa ih nije moguće ni određenije datirati, iako ih Klemenc navodi kao moguću ostavu.^{56a}

Ograničili smo se dakle na sigurne skupne nalaze i upotpunili ih onim materijalom, koji prema raspoloživim podacima ili po svom obilježju dopušta mogućnost postojanja ostave. Izostavili smo nadalje sve one ostave, što su mlađe od vremena KŽP, a među njima se u Hrvatskoj ističu na pr. skupni nalazi iz Mazina i Ličkog Ribnika u Lici, te iz Baške na otoku Krku.⁵⁷

III.

U vremenskom redoslijedu ostava u Hrvatskoj, pored najstarijih još bakrenih skupnih nalaza (Bečmen u Srijemu, Vinkovci i Brekinjska u Slavoniji, te neobjavljeni dalmatinski nalaz Split-Gripe)⁵⁸ ne postoje ostave bronce ranog brončanog doba, već jedan nalaz zlatnog blaga i dvije izrazite ostave iz srednjega brončanog doba, a to su: Privlaka-Nin, Lovas i Vukovar. Po Reineckeovoj kronologiji (AuhV, V) može se datirati Privlaka-Nin stupnjem br B, Lovas i Vukovar stupnjevima br B—C (vidi naš popis). Ovi rijetki nalazi čine zasebnu skupinu kronološki znatno raniju od svih ostalih brojnih ostava, koje pripadaju t. zv. brončanom dobu KŽP.

Pri datiranju ne upotrebljavamo Reineckeovu kronologiju »ugarskog« bronzanog doba, već koristimo Reineckeovo stupnjevanje po srednjoevropskoj kronologiji za Bavorsku i Austriju, ali nadopunjenu još novijim dostignućima relativne kronologije. Već je Sprockhoff ukazao na potrebu upotpunjavanja Reineckeovih stupnjeva, a tu potrebu također naglašava i Pittioni, pa su slična nastojanja primijenili na jednom dijelu bronzanog materijala iz Jugoslavije Miložčić, Kossack i Müller-Karpe.⁶⁰ Abergova kronologija nije upotrebljiva za naše ostave, jer počiva na Monteliusovu kronološkom sistemu, koji uopće ne odgovara za Podunavlje i Balkan, a također nije podesan ni Childeov ni Tompin kronološki sistem.⁶⁰

Valja naglasiti, da su ostave KŽP u Hrvatskoj često naoko heterogene, jer se u njima uočava trajanje oblika, t. j. retardacije i anticipacije, te ponegdje njihovo ukrštavanje. Radi ovih pojava nije ih uvijek moguće prema do sada postojećim shemama precizno datirati. Studirajući cjelokupan materijal ostava, kao i tipološke razlike pojedinih značajnih artefakata, moguće je donijeti jednu užu kronološku klasifikaciju, što je provedivo na temelju doista opsežnog bronzanog materijala, kao što su to ostave KŽP u Hrvatskoj. Uža kronologija je, dakako, teško provediva pri malobrojnim lokalitetima ostava srednjeg bronzanog doba. Nesumnjivo je najmarkantnija pojava u ostavama KŽP u Hrvatskoj, kao i ostavama u ostaloj Jugoslaviji, da se tipovi stupnja ha A pojavljuju češće zajedno s tipovima stupnja ha B u jednoj ostavi ili u istom nalazu, a slična je situacija ponekad sa stupnjevima ha B i ha C. Radi toga su se dosad ovakve ostave datirale samo okvirno oznakom ha A—B ili ha B—C.⁶¹ Također se pri datiranju postupalo gdjekad i tako, da se čitava ostava datirala prema tipološki najmlađem predmetu unutar nje.⁶² Spomenuti »Katalog metala« NMB donio je za ostave ovakva obilježja u Srbiji samo okvirna datiranja.⁶³ Mislimo, da su ovakva datiranja doduše točna, ali nisu dovoljna, jer ne daju potpuni kronološki profil ostava na određenom području. Velik broj od 70 lokaliteta s bogatim, ponajviše brončanim materijalom, dao nam je mogućnost preciznijeg tipološkog studija i datiranja u okviru Reineckeovih upotpunjenih stupnjeva. To se donekle približava ranijim nastojanjima Miložčića i Kossacka, ali se s njima uvijek ne podudara, već s obzirom na to, da barem 30 ostava nije dosad bilo uopće nigdje poznato, pa i druge, spomenute su u literaturi samo sumarno, a rijetko kada u cijelosti.

Naša kronologija određena je isključivo ostavama, unutar kojih *diferenciramo četiri faze* po Reineckeovim stupnjevima ha A i ha B, i to:

- rana faza ha A = ha A₁,
- kasna faza ha A = ha A₂,
- rana faza ha B = ha B₁,
- kasna faza ha B = ha B₂.

Ovo stupnjevanje u četiri faze obuhvaća glavninu materijala ostava KŽP, s naročitim obzirom na Hrvatsku i vojvođansko područje Srijema. Ostave faze ha A₁ sadržavaju izraziti materijal ha A, bilo bez primjesa, bilo s rijetkim starijim elementima stupnja br D ili još s tradicijom stupnja br C; primjeri: Topličica I, Otok-Privlaka, Javornik, Markušica i Peklenica. Ostave faze ha A₂ sadržavaju također pretežno tipičan materijal ha A, uz rijetke tragove starijih tradicija, ali s više ili manje čestim primjesama oblika ha A s mlađim tendencijama, te poje-

dinim elementima oblika ha B; primjeri: Beravci, Podcrkavlje i Slavonski Brod 1. Brodski Varoš, Siče, Sviloš i t. d. Ostave faze ha B₁ sadržavaju izraziti materijal ha B, ali ponekad još i pojedine elemente tradicije ha A s mlađim tendencijama; primjeri: Kemenica Gora, Bistranski Ivanec i Sitno. Ostave faze ha B₂ sadržavaju materijal ha B, nedostaju primjese oblika ha A, ali postoje očiti elementi prijelaza na stupanj ha C, odnosno tipološki već prelaze više ili manje u taj izrazito halštatski stupanj; primjeri: Šarengrad, Adaševci, Drežnik I i t. d. Napominje se, da su ovdje za primjere izabrane po mogućnosti prvenstveno one tipične ostave, koje su već reproducirane barem djelomično u literaturi. Za potrebne podatke služi naš popis.

Pri navedenoj kronologiji ostava u Hrvatskoj uzeli smo kod datiranja u obzir zapravo dva osnovna kriterija, i to: tipološki i unutar njega kvantitativni. Datiranje ostava samo po tipološki najmlađem artefaktu, metodski nije pouzdano zato, jer te ostave baš odražavaju pomiješanost i infiltraciju oblika, a prema tome i dodirivanje stupnjeva, pa je odlučnija kvantitativna relacija oblika. Pripominjemo, da je drugačiji slučaj pri datiranju skupnih nalaza s numizmatičkim materijalom, gdje se obično datira po najmlađem novcu. I ostave KŽP su, dakako, mogle doći u zemlju za vrijeme upotrebe najmlađih tipova njihovih brončanih objekata, ali taj momenat nije toliko odlučan, koliko su to kriteriji tipologije i kvantiteta pri znanstvenom prosuđivanju i datiranju ovakvih ostava s raznovrsnim oblicima onih brončanih artefakata, koji su zapravo bili u upotrebi prije vremena i za vrijeme skupljanja bronca, što sačinjavaju ostavu. Moguće je, da su približno istovremeno postojali na pr. t. zv. oblici ha A s mlađom tendencijom s onima obilježja ha B, izrađeni možda u drugoj ljevaonici, gdje tradicija ha A više nije bila toliko u modi. Uopće se postavlja i pitanje prostornog smještanja i podrijetla oblika ha A prema oblicima ha B u Podunavlju, ali to je zasad još otvoren problem, koji čeka svoje rješenje u budućnosti.

Već je Kossack upozorio na to, da nije uvijek moguće provesti potpunu kronološku razdiobu njegovih stupnjeva ha A₁ i ha A₂,⁶⁴ koji se djelomično ne podudaraju s našima. Do sličnih smo zaključaka došli pri našoj kronologiji, iako se ona nešto razlikuje od njegove. Naišli smo gdjekad na poteškoće pri datiranju, a također još i na neke osobitosti nalaza, pa ćemo navesti niz primjera, komentirajući pojedine ostave našeg popisa. Istarske ostave (Baredine, Oprtalj i Debeljak) nije bilo moguće uopće datirati, jer nisu objavljene, a njihova je sudbina nepoznata. Postoji nadalje više takvih krnjih ostava, odnosno njihovih ostataka, pa je datiranje ili nemoguće (Slatina Bučićka) ili samo manje više približno točno (Apatovac, Cerna, Ciglenik, Dalj, Donja Poljana, Donji Petrovci, Nijemci, Sremska Mitrovica, Zbjeg i dr.). Nesigurni su podaci o lokalitetu za 2 ostave (Dalj, Legrad). Pojedini su nalazi atipični i uniformni, jer sadržavaju samo karičaste šipke, polufabrikate, možda i s funkcijom platežnog sredstva (t. j. u neku ruku po namjenu srodni t. zv. aes rude),⁶⁵ koje se može samo približno datirati, a također ni okolnosti nalaza nisu za njih pouzdane; to su Sotin na Dunavu i Vičja Luka na Braču (posljednji je nalaz vjerojatno ostava, sudeći po patini, iako ostali brončani materijal iz Vičje Luke u AMS bez podataka navodno potječe iz grobova). O zlatnim nalazima bilo je već naprijed govora. Nalaz iz Batine drži Gallus ostavom, dok ga Mozsolisc smatra nepouzdanim.⁶⁶ Lokaliteti Topličica I i II i Drežnik I i II su 4 zasebne ostave. Patina bronca Drežnika II homogena je, ali inače to nije

pouzdana ostava. Ostavu Slavonski Brod II (nađena 1916. ili 1917. god.), treba diferencirati od ostave Slavonski Brod I (»na Bilišu«, nađena još 1862. god.) koja je nekada pomiješana sa srodnom ostavom iz Podcrkavlja. Oba se brodska nalaza razlikuju u boji patine, ali sve 3 ostave su faze ha A². Bronce iz Nijemaca nisu za tvoreni nalaz, iako potječu iz ostataka ostava s približnim datiranjem faze ha A². Isto vrijedi i za bronce iz Mačkovca u Slavoniji, koje bi se donekle mogle datirati ha A² + ha B¹, ali smo se i ovdje odlučili za sumarno datiranje fazom ha A². Uz ostavu Sitno, koja inače ne djeluje potpuno homogeno, navedena je jedna kasno-halštatska igla, što otežava datiranje, ali vjerojatno igla ne pripada toj ostavi.⁶⁷ Poteškoća pri datiranju bilo je i kod ostave Jarčina, čije bronce potječu nesumnjivo iz jedne ostave, koju sada, nakon revizije, možemo datirati fazom ha A², jer okov korice mača (dat. ha B²) po svojoj prilici pripada ostavi Adaševci, koju datiramo fazom ha E². Obje su ove ostave došle iz Srijema u AMZ još u vrijeme Ljubića.⁶⁸ Značajnu ostavu Bingula-Divoš datirali smo fazom ha A², iako je Kossack nju obilježio svojim stupnjem ha A¹,⁶⁹ jer ta ostava sadržava nekoliko izričito mlađih elemenata stupnja ha B; to je opazila D. Garašanić, datirajući suviše radikalno tu ostavu stupnjem ha B,⁷⁰ ali njezino datiranje ne možemo prihvatiti, zbog naprijed navedenih razloga i bez obzira na izričito protuslovlje s Kossackovim datiranjem. U toj su velikoj ostavi brojni oblici ha A doista veoma signifikantni, pa bi nju inače trebalo staviti relativno blizu u vremenskoj ljestvici s velikom ostavom Otok-Privlaka, koja je nesumnjivo iz vremena faze ha A¹. Neobjavljena ostava Javornik iz Pounja, kao i ostava Topličica I idu u tu fazu, a ova posljednja je relativno najstarija ostava u Hrvatskom Zagorju. Fazom ha A¹ datirali smo neobjavljenju ostavu Peklenica (-Vratišinec) na Muri, koja, pored izričitih oblika ha A, sadržava i nekoliko ukrasnih igala tipa br D, pa bi okvirno datiranje Peklenice moglo glasniti br D-ha A¹. Međutim to je jedini slučaj tog obilježja, jer su inače tipični oblici br D izuzetno rijetki, te sam slučaj Peklenice ne dopušta stvaranje neke ranije faze na temelju ostava, to više, što u Srednjoj Evropi ima tipova br D istovremenih s onima ranog stupnja ha A. Inače postoji još nekoliko ovakvih velikih igala tipa br D u AMZ, ali iz slučajnih nalaza (najveći su primjerci iz Bogdanovaca i Iloka). U drugim ostavama KŽP nema dakle izrazitih oblika br D, ali se ipak u nekoliko slučajeva opaža na pojedinim elementima jasna tradicija srednjeg brončanog doba.⁷¹ Šarengradska je ostava relativno najmlađa od sviju ostava KŽP u međurječju Drave-Dunava i Save, iste su faze ha B² ostave Adaševci i Batina, a u planinskim krajevima su s njima istovremeni nalazi s Korane, nazvani Drežnik I i II, doduše bez »tračko-kimerijskih« elemenata. Izraziti predstavnik faze ha B¹ je nesumnjivo neobjavljena ostava Bistranski Ivanec⁷² s više bronca ha B i s nekoliko oblika ha A izrazito mlade tendencije. Ostava Miljana na Sutli pripada još fazi ha A², iako ona sadržava, računajući u postocima, više oblika ha B u odnosu prema velikoj ostavi Beravci, veoma značajnoj za fazu ha A². Brodska Posavina ima velikih međusobno srodnih ostava, sve uglavnom faze ha A² (Donja Bebrina, Gornja Vrba, Gornji Slatinik, Podcrkavlje i Slavonski Brod I, Brodski Varoš, Pričac i t. d.), a s njima su tipološki povezane ostave Veliko Nabrđe u Đakovštini i Privina Glava u Srijemu. Također je s njima donekle srodna velika ostava Otok-Privlaka, ali je ranija od njih sviju, jer sadržava gotovo same elemente faze ha A¹. Relativni odnos neobjavljenih

ostava Veliko Nabrđe i Pričac — obje su faze ha A² — pokazuje neke nijanse razlike, jer su u ovoj posljednjoj mladi oblici, nešto izrazitiji. Ove se finije relativne diferencijacije mogu još bolje slijediti, ako se uspoređuju dvije ostave iz slavonske Podravine — što ih je Holste djelomično crtao — a to su Bizovac i Tenja. Njih će svaki prehistoričar okyirno datirati stupnjem ha A, a prema našoj kronologiji ubraja se Bizovac već u fazu ha A², premda su u njemu kvantitativno pretežni stariji oblici iz faze ha A¹, jer ipak niz primjeraka, i to pojedine sjekire, srpovi, koplje, ulomak oštrice mača i t. d., pokazuju mlađe tendencije;⁷³ naprotiv Tenja, pored brojnih bronca ha A¹, ima još tipičnijih mladih srpova i koplja.⁷⁴ Valja pripomenuti, da nekoliko neobjavljenih, dijelom mladih srpova iz ostave Tenja čuva Muzej Slavonije u Osijeku; nadalje ostava Bizovac sadržava još više bronca s mladm tendencijom, ali te nisu reproducirane u Holsteovoj mapi.

Mora se naglasiti, da ostave faze ha A² ne pokazuju uvijek istu sliku, t. j. brojčani odnos oblika ha A¹ — ha A² — ha B¹ nije uvijek ujednačen, a ni završetak faze ha A¹ i početak faze ha A² nije svagdje moguće točno fiksirati. Tako na pr. ostava Otok - Privilaka sadržava proporcionalno minimalne mlađe tendencije u svom materijalu, pa je zato dobar primjer faze ha A¹, a isto vrijedi i za ostavu Topličica I. Ostavu Bizovac, naprotiv, već pribrajamo fazi ha A², kako je prije obrazloženo. Zapravo se unutar faze ha A² mogu donekle graduirati ostave u njihovu međusobnom relativnom kronološkom odnosu. Pratimo li tu ljestvicu gradacija po crtežima Holsteove mape⁷⁵ na djelomično reproduciranim ostavama, mogli bi se otprilike istaknuti ovi primjeri: Bizovac je najstarija ostava faze ha A², zatim slijede ostave Tenja, Podcrkavlje i Slavonski Brod I, a iza njih dolaze relativno nešto mlađe ostave Beravci i t. d. (za podatke vidi i naš popis). Ta relativno kronološka ljestvica faze ha A² vrijedi prvenstveno za područje međurječja Drave-Dunava i Save, kako smo to ovdje obrazložili na pojedinim primjerima ostava iz Slavonije. S obzirom na veliki broj ostava faze ha A² i na stanovitu varijabilnost unutar njih, *možemo govoriti* za sada barem, u pomanjkanju određenijeg termina, o kompleksu ostava faze ha A².

Naprijed spomenute poteškoće pri vremenskom raščlanjivanju ostava starije KŽP, mogu se također zapaziti pri uspoređivanju našeg datiranja s onim, što ga je Peroni naveo za pojedine ostave iz Hrvatske, jer on ostave Bizovac, Tenja, Podcrkavlje i Slavonski Brod I datira relativno ranije,⁷⁶ t. j. približno našom fazom ha A¹, dok se njegovo datiranje ostava Otok - Privilaka i Bingula - Divoš podudara s našim, ali se donekle razilazi s Kossackovim datiranjem ostave Bingula - Divoš.⁷⁷ I Peroni nije studirao te ostave prema originalima, već se ravnao prema Holsteovim crtežima. Mogu se dakle, kako vidimo, razabrati sada još postojeća manja razilaženja pri datiranju ostava, jer je u ljestvici datiranja jednako moguće odrediti na pr. ostavu Bizovac kao jednu od relativno najmlađih u sklopu faze ha A¹ i isto tako, kao jednu od relativno najstarijih u sklopu faze ha A². Drugim riječima, to bi mogla biti faza ha A¹ s mladim tendencijama, čime bi se donekle približili Peroničevu stanovištu. Zapravo faza ha A¹ prelazi postepeno u fazu A², pa se pojedine ostave, kao što su Bizovac i Tenja, mogu ubrojiti gotovo u obje faze, t. j. bilo u fazu ha A¹ s mladm tendencijom, bilo u početak faze ha A². Smatrali smo pravilnijim omediti početak faze ha A² već ostavom Bizovac, iako smo time svijesno modificirali ponešto naš kriterij

kvantitativnog odnosa broja tipova, kako smo ga obično primijenili. Pregledavši sav materijal ostava AMZ spoznali smo, da su tragovi faze ha A² toliko očiti u ostavama relativno starijima od ostave Beravci, koja sadržava već mnoštvo mladih tipova bronce, te je školski primjer ostave faze ha A², da smo se odlučili na pomicanje međe unutar obiju faza k ostavi Bizovac. Peronijevim datiranjem naših ostava, počela bi faza A² tek nekako ostavama poput onih iz Beravaca, iako on doduše baš ovu ne spominje, ali se to može jasno zaključiti iz analogija s ostalim ostavama te faze, koje Peroni na istom mjestu navodi. Prema Peronijevu datiranju bio bi broj ostava faze ha A¹ relativno veći od broja, što smo ga našim datiranjem ustanovili i korelativno bi njegov broj ostava faze ha A² bio manji od našega.

Veliki broj ovdje popisanih ostava omogućuje, pored objavljivanja ostava s analizom i analogijama,⁷⁸ konačno i više tipoloških studija o pojedinim skupinama objekata, kako na pr. o fibulama, iglama i drugom nakitu, zatim o mačevima, kopljima i t. d., kao i o bodežima, kojim se već bavio Peroni.⁷⁹ Brončano posuđe, sačuvano ponajviše u ulomcima, također je značajno za KŽP. Iz ostava Hrvatske i vojvođanskog dijela Srijema registrirane su u Merhartovu radu (kao najvažnijoj sintetičkoj publikaciji o brončanom posuđu tog vremena) samo dvije vedrice, i to iz Bizovca i Privine Glave.⁸⁰ Ustanovili smo ulomke od brončanih posuda još u 12 ostava (Bingula-Divoš, Bistranski Ivanec, Brodski Varoš, Gornji Slatinik (?), Jarčina, Podrute, Podcrkavlje i Slavonski Brod I, Popinci, Pričac (?), Otok-Privlaka, Struga i Veliko Nabrđe), od kojih su desetak faze ha A², jedna je faze ha A¹ i jedna je faze ha B¹. Mnoge od tih ulomaka bit će teško rekonstruirati, ali su oni zanimljivi zbog ornamenta i vrijedna su studijska građa,⁸¹ što, međutim prelazi okvir našeg izlaganja.

Statistika datiranja sviju popisanih sigurnih i mogućih ostava Hrvatske i vojvođanskog područja Srijema pruža nam sumarno sljedeće brojke:

stupanj br B	—	1 nalaz,
stupnjevi br B-C	—	2 nalaza,
faza ha A ¹	—	8 nalaza,
faza ha A ²	—	40 nalaza, ⁸²
faza ha B ¹	—	5 nalaza,
faza ha B ²	—	10 nalaza,
bez datiranja unutar KŽP	—	4 nalaza,
ukupno	—	70 nalaza.

Ove brojke jasno ističu činjenicu o najvećem broju ostava iz vremena kasnog stupnja ha A, kojeg nazivamo ovdje fazom ha A². Broj 40 najveći je mogući broj, a mogao bi se smanjiti na 36, ako reduciramo na pr. brončane nalaze Mačkovac, Nijemci, Sremska Mitrovica i Donji Petrovci, kao heterogene i prilično nesigurne u smislu zatvorenih nalaza, premda i oni potječu po svojoj prilici iz uništenih ostava. Ipak i broj 36 ne smanjuje naše stanovište o najvećoj raširenosti ostava faze ha A² u Hrvatskoj i u vojvođanskom području Srijema, i to ne samo po broju lokaliteta, već i prema kvantitetu bronce, te mnoštvu varijanata oblika u našim ostavama ove faze. Srijemsko-slavonska skupina od 41 lokaliteta ostava

KŽP sadržava 30 ostava ha A² (3 ostave ha A¹, 1 ostavu ha B¹ i 7 ostava ha B²); zagorsko-podravska skupina od 12 lokaliteta ostava KŽP sadrži 6 ostava ha A² (3 ostave ha A¹, 2 ostave ha B¹ i 1 ostava ha B²); planinsko-jadranska skupina od 10 lokaliteta ostava KŽP (uključivši Sisak), koji se dažu datirati, sadržava 4 ostave ha A² (2 ostave ha A¹, 2 ostave ha B¹ i 2 ostave ha B²). Ovdje smo uračunali i nepouzđane skupne nalaze radi kompletiranja slike stanja.

Prema svemu možemo ustanoviti sljedeće:

1. U Hrvatskoj postoji iz srednjeg brončanog doba, pored drugih pojedinačnih i grobnih nalaza, 1 nalaz blaga stupnja br B i 2 ostave stupnjeva br B i br C, a to je do sada bilo nepoznato. Uže datiranje bit će izneseno na drugom mjestu.

2. Ostava najranijih početaka KŽP stupnja br D u Hrvatskoj i vojvođanskom području Srijema nema, ali se pojedini elementi tog stupnja tipološki razabiru u 1 ostavi, pomiješani s onima faze ha A¹, a ima ih također u neobjavljenim pojedinačnim brončanim nalazima, bez obzira na postojanje grobova stupnja br D. Tradicija srednjeg brončanog doba opaža se još na pojedinim brončama unutar nekih ostava stupnja ha A.

3. Za vrijeme trajanja faza KŽP valja naročito upozoriti, s obzirom na statistiku, na fazu ha A² s najvećim brojem ostava i na fazu ha B¹ s najmanjim brojem ostava. Kako se pohranjivanje ostava u zemlju tumači u literaturi kao odraz nemirnih zbivanja, ratnih sukoba i migracionih strujanja, moglo je, sudeći po ostavama, postojati nekoliko, što jačih, što slabijih valova nemira i to: Prvi *nemiri* počinju poslije 1250. godine, s fazom ha A¹, zapravo završetkom 13. stoljeća i u 12. stoljeću, te *kulminiraju* nešto kasnije za vrijeme faze ha A², čini se, približno u 12. stoljeću i u prvoj polovici 11. stoljeća; fazom ha B¹ na prijelazu u 10. stoljeće nemiri jenjavaju i nastavljaju se opet nešto pojačani negdje u 9. i 8. stoljeću, za faze ha B², ali sa stupnjem ha C nestaju oko 750. godine. Česta pojava isprepletanja oblika u ostavama, odnosno infiltracija pojedini starijih tipova bronče među mlađe i obrnuto, omogućuje pretpostavku o trajanju upotrebe nekih tipova i gotovo neprekidnom razvoju brončane metalurgije od 12. do 8. stoljeća, bez oštih prekida, usprkos nemirima. Napominje se, da poslije vremena KŽP, t. j. ranog stupnja ha C, u Hrvatskoj, ne postoje ostave gotovo do vremena rimske okupacije, kada se nailazi ponegdje na ostave latenskog obilježja.

4. Faza ha A² vrijeme je cvata ostava KŽP u Hrvatskoj, kako prema gustoći lokaliteta, tako s obzirom na količinu bronče, raznovrsnost oblika i razvijenost metalurgije, kojom obiluje naročito međurječje Drave-Dunava i Save.

Buduća istraživanja upotrijebit će svakako sliku stanja, koju smo nastojali po raspoloživom materijalu okvirno skicirati. Nadamo se, da će primjena metalografskih postupaka,⁸³ kvalitativne spektrografske analize i kvantitativne kemijske analize, unijeti više svijetla u dandanas još prilično nejasna pitanja, na pr. o podrijetlu same brončane sirovine i t. d. Sada se oslanjamo prvenstveno na kronologiju pomoću tipološkog promatranja, koje je, kako znamo, dođuše potrebno i korisno, ali nije ipak konačno.⁸⁴

IV.

Kompleks ostava faze ha A² nije izoliran u Hrvatskoj, pa će biti od koristi osvrnuti se u vezi s ostavama i na pojavljivanje te faze u ostalim područjima Jugoslavije, ali, dakako, samo sumarno i bez ikakve pretenzije na potpunost. Želimo upozoriti na više ostava KŽP u Vojvodini, užoj Srbiji, Bosni i Hercegovini i Sloveniji, ukoliko su one objavljene, prema literaturi, premda se ostava na osnovu često slabih reprodukcija teško može ponekad datirati sa sigurnošću. Navodit ćemo više primjera s našim datiranjem, a u bilješkama će se saopćiti dosadašnje datiranje, ako ono postoji u određenijoj formulaciji.

U Vojvodini, izvan Srijema, očekivalo bi se veoma velik broj ostava, s obzirom na njezin geografski smještaj. O Bačkoj raspoložemo podacima, uz neobjavlenu i nepouzdanu ostavu srednjeg brončanog doba iz Koluta, o postojanju još jedne ostave iz okolice Hajdukova (Bački vinogradi)^{84a}; ovu ostavu datiramo približno u prelazno vrijeme od kasne srednje bronce do u fazu ha A₁, i to prema raspoloživim skicama, jer ostava još nije objavljena. Ona sadržava pored oblika stupnja ha A i elemente, koji potječu još iz srednjeg brončanog doba. Iz Banata je ponešto ostava objavljeno ili spomenuto u literaturi, te ukazujemo na nekoliko njih kao primjere. Pripominjemo, da se Garašininovom topografijom⁸⁵ ne možemo za ovu svrhu koristiti, jer uglavnom u njoj nisu objavljene reprodukcije banatskih ostava, a datiranja su preopćenita za njihovo citiranje. Iz Hampelova djela spominjemo ostavu Tomaševac,⁸⁶ dat. ha A² (?). Milleker pruža mnoge podatke, ponegdje nejasne i konfuzne; iz njegova rada navodimo dvije ostave iz okolice Vološinova (Novi Bečej) s položaja Bordoš (Borjaš?),⁸⁷ koje datiramo fazom ha A², kao i dvije ostave iz Velikog Središta,⁸⁸ čini se, s istim datiranjem (koliko razabiremo po nejasnim reprodukcijama). Bolji uvid u banatske ostave daje nam građa iz Holsteove ostavštine, pa smo izabrali još ove ostave iz Narodnog muzeja u Vršcu:

Rankovićevo (Banatski Karlovac)⁸⁹ — dat. ha A²,

Karansebes (u rumunjskom Banatu?)⁹⁰ — dat. ha A²,

Mesić⁹¹ — dat. ha A₁,

Vršac - Kozluk (?)⁹² — dat. ha A₁,

Berzaska (u rumunjskom Banatu)⁹³ — dat. ha A₁ (s mlađom tendencijom),

Markovac⁹⁴ — dat. ha A₁ (s mlađom tendencijom),

Mali Žam⁹⁵ — dat. ha A².

Iz južnog Banata potječe velika ostava Gaj⁹⁶ (u Gradskom muzeju u Pančevu), koju datiramo fazom ha A₁ (s ukrasnim elementima br D, ali i s mlađim oblikom kelta, srodnog s dva kelta iz Eizovca).⁹⁷ U ovim podacima nisu, dakako, navedene sve ostave Vojvodine.

Iz uže Srbije spominjemo još pojedine ostave NMB i Gradskog muzeja u Beogradu:

- Beograd⁹⁸ — dat. ha A₁,
- Erestovik⁹⁹ — dat. ha A₂,
- Brestovik - Hladne vode (1951)¹⁰⁰ — dat. ha A₂,
- Brestovik - Hladne vode (vel. ostava)¹⁰¹ — dat. ha A₂,
- Vinča¹⁰² — dat. ha A₂,
- Kostolac¹⁰³ — dat. ha A₂,
- Rudnik¹⁰⁴ — dat. ha A₂,
- Budišić¹⁰⁵ — dat. ha B₂ - C,
- Rudovci¹⁰⁶ — dat. ha B₂ - C.

Ovi nam primjeri dokazuju, da je u Vojvodini i užoj Srbiji nesumnjivo kompleks ostava faze ha A₂ od prvorazrednog djelovanja, jer je ona, slično kao u Hrvatskoj, relativno prema današnjem broju ostava KŽP brojčano više zastupana, iako nismo sve ostave naveli, jer nam pojedine nisu bile dostupne.

Iz Eosne i Hercegovine objavljeno je do danas više brončanih ostava, a postoje i pojedine neobjavljene (nisu nam na pr. poznate ostave Jajce i navodno nepouzdana ostava iz Donje Doline i t. d.). Kako ni sve one objavljene ostave nisu precizno datirane, navest ćemo ih redom i bez obzira na fazu ha A₂.

Hercegovačka ostava Krehin Gradac nađena je već 1882. godine, a najveći njezin dio čuva AMZ. Ona je, uz ostavu Veliki Mošunj (vidi niže), najdragocjenija ostava čitavog balkanskog područja Jugoslavije i zaslužila bi detaljnu obradu s posebnim obzirom na stil i radionicu. Krehin Gradac objavio je Much 1888. godine, a nakon pola stoljeća je Mehrhart tu ostavu okvirno vremenski odredio stupnjem ha B.¹⁰⁷ Teško je provesti u ovom specijalnom slučaju Krehina Graca uže stupnjevanje bez detaljnije analize; vjerojatno je to ipak faza ha B₁, iako ne možemo nikako isključiti ni fazu ha B₂, dakle drugim riječima, ostava Krehin Gradac pripada sigurno vremenu punog stupnja ha B.

Navest ćemo ostale objavljene ostave, koje većinom čuva Zemaljski muzej u Sarajevu:

- Šumetac (Podzvizd)¹⁰⁸ — dat. ha A₁,
- Donja Zgošća (Motke)¹⁰⁹ — dat. ha A₁,
- Novi Grad (bosanski)¹¹⁰ — dat. ha A₁,
- Peringrad¹¹¹ — dat. ha A₁ (s mlađom tendencijom),
- Blatnica¹¹² — dat. ha A₁ (s mlađom tendencijom),
- Brezovo polje¹¹³ — dat. ha A₂,
- Tešanj¹¹⁴ — dat. ha A₂ (?),
- Mačkovac (bosanski)¹¹⁵ — dat. ha B₁,
- Hrge¹¹⁶ — dat. ha B₁,
- Lukavac¹¹⁷ — dat. ha B₁,
- Veliki Mošunj¹¹⁸ — dat. ha B₁ - B₂ (?),
- Drenov Dol¹¹⁹ — dat. ha B₂.

Dva skupna nalaza zlata iz sjeveroistočne Bosne, ovdje ne navodimo, jer nemamo za sada o njima dovoljno podataka. Ostaje otvoreno pitanje, da li nalaz iz Grapske doista potječe iz grobova s paljevinom, jer, čini se, ipak nalikuje ostavi Benac datira Grapsku stupnjem ha A, ali s obzirom na votivnu britvu (ona nije

tip ha A, već izraziti tip ha B), 2 koplja i 3 kelta s mladom tendencijom valja Grapsku datirati svakako fazom ha A².¹²⁰ Pripominjemo, da grobni nalaz iz Tešnja (također s britvom tipa ha B) ide u vrijeme stupnja ha B, možda čak u fazu ha B².¹²¹ Stilska povezanost s Velikim Mošnjem i Krehinim Gracem je očigledna, što se već češće isticalo, ali uže stupnjevanje baš tih značajnih nalaza unutar stupnja ha B nije potpuno riješeno i ono prelazi okvir ovog letimičnog osvrta na bosansko-hercegovačke ostave. Podrijetlo pojedinih bronca iz bosanskih ostava valja tražiti u panonskom Podunavlju, i to naročito onih iz sjeverne Bosne, ali ne može se isključiti mogućnost lokalnih radionica¹²² na balkanskom tlu baš za kičeno rađene bronce, zastupane u Krehinom Gracu u Hercegovini, u velikom Mošnjem u Bosni, u Drežniku I na Korani u planinskoj Hrvatskoj i t. d. Prema gustoći lokaliteta stupanj ha B u Bosni i Hercegovini relativno je gotovo jednako zastupan, kao i u stupanj ha A, te nam ti planinski krajevi pružaju u tom smislu ponešto izmijenjenu opću sliku ostava KŽP od one u nizinskim krajevima Podunavlja, u kojima je broj ostava stupnja ha A relativno mnogo viši.

Nije nam poznato, da u Crnoj Gori postoje brončane ostave (osim jednog neprovjerenog novog nalaza u Spužu kod Titograda, o kojemu ne raspoložemo podacima, pa dalje s njime ne računamo); jedino AMZ čuva stari, donekle nesiguran, nalaz sjekira srednjeg brončanog doba s lokaliteta Spič^{122a} na crnogorskom primorju. Iz oblasti Kosmeta navodimo vjerojatnu ostavu Kosovo-Janjevo,¹²³ odnosno također ostavu Janjevo,¹²⁴ obje datirane stupanj ha C, i to s obzirom na balkanski prostor. Iz Makedonije spominje se uništena ostava KŽP iz Gostivara.¹²⁵ Nažalost su ovi veoma oskudni podaci nedovoljni za ikakovo prosuđivanje, iako oni indiciraju mogućnost pojave ostava KŽP i u ovim južnim krajevima Jugoslavije.

U broj ostava Slovenije nemamo također dovoljan uvid. Najvažniji je nesumnjivo nalaz u spilji kod Škocijana blizu Sežane, što ga je 1913. godine objavio Szombathy, ali bez užeg datiranja.¹²⁶ Kako se tu radi o nalazu kulturnog obilježja (t. zv. Weihdepot), s nalazima, što ukazuju na dulje vrijeme upotrebe u kulturne svrhe, ne može ga se drugačije, nego okvirno datirati stupnjevima ha A-B-C. Ipak valja naglasiti, da su bronce oblika ha A¹ izuzetne, jer većina brojnih brončanih nalaza vremena KŽP značajni su za fazu ha A² i naročito za stupanj ha B. Po pretežnom broju bronca pripadao bi Škocijan zapravo više stupnju ha B, pa ga se za to u literaturi i pripisuje općenito mlađoj KŽP. Toliko se sumarno može reći.

Ostave iz Kranjske nalaze se većinom u Narodnom muzeju u Ljubljani, a objavio ih je ukratko Šmid još 1909. godine; izostavimo li nalaze Ljubljanskog barja i rijeke Ljubljanice, preostaju nam pojedine ostave kao:

Črmošnjice¹²⁷ — dat. ha A¹ (s mladom tendencijom), Gornji log¹²⁸ — dat. ha A², Jurkavas¹²⁹ — dat. ha A¹; ostava Bled¹³⁰ pripada vjerojatno stupnju ha A, a ostavu Veliki Otok¹³¹ nije moguće prema Šmidu datirati.

Iz sjeverne Slovenije nalaze se u Beču 2 manje ostave s lokaliteta Slovenska Bistrica i Bela-Poljčane, što ih je popisao Saria,¹³² ali ne raspoložemo njihovim reprodukcijama, pa ih ne možemo vremenski klasificirati. Ostavu iz Hoškog Pohorja¹³³ datiramo fazom ha A². Ostavimo li po strani još nekolicinu malenih ostava, možda istog stupnja, (Cerovec, Hudinja i Središče), koje su nedavno objav-

ljene s jednom značajnom ostavom s lokaliteta Završje-Čermošiše,¹³⁴ što leži najvećim dijelom u Grazu, zadržat ćemo se na ovoj posljednjoj s obzirom na njezino datiranje. Ondje se ista ostava datira stupnjem br D,¹³⁵ što ne smatramo točnim, jer ta ostava pripada, poput one iz Hoškog Pohorja, po našem mišljenju, vremenu faze ha A².¹³⁶ Stupanj br D ne može se u Jugoslaviji određenije dokumentirati samo na osnovu ostava, premda se naziru, posve razumljivo, u nekim slučajevima jasne tradicije stupnja br D u pojedinim ostavama ranog vremena ha A, kao što su to ostave Peklenica u Međimurju i Gaj u Banatu, ali su one starije od Završja za približno barem sto godina.

Prema ovim krnjim podacima iz Slovenije razabira se ipak, da i tamo prevladava više stupanj ha A u ostavama, dok je stupanj ha B, osim Škocijana, za sada izuzetan. Točnijim popisivanjem ostava u Sloveniji dobit će se dakako i potpunija slika stanja, nego što smo je ovdje mogli nabaciti.

Ukupno se na čitavom teritoriju FNRJ može brojiti otprilike oko 148 skupnih nalaza, odnosno ostava, računajući vremenski sve od stupnja br B do u rani stupanj ha C, te uključivši u taj broj uništene ostave. Po administrativnom ustrojstvu države, s obzirom na položaj lokaliteta, postoji ovaj brojčani raspored: NRH — 57, NRS — 55, NRBiH — 19, LRS — 15, NRM — 1, NRCG — 1. Taj je broj uglavnom točan za NR Hrvatsku, ali naglašavamo, da je za ostale republike samo približan, jer ne možemo dati potpuni broj.

Statistički podaci o ostavama KŽP kazuju nam, kako vidimo, da je po svojoj prilici najveći broj ostava zastupan u Hrvatskoj, i to ne računajući lokalitete s vojvođanskog područja Srijema, a za tim je gotovo jednak broj u Srbiji s Vojvodinom. Znatno je manji broj ostava u Bosni i Hercegovini i u Sloveniji. U Hrvatskoj, Vojvodini, uoči Srbiji i u Sloveniji brojčano veoma prevladavaju ostave stupnja ha A, koliko razabiramo prema našim podacima. Sva je prilika, da su u Jugoslaviji uopće najbrojnije ostave faze ha A², premda i u tom pogledu ima većih ili manjih razlika u pojedinim pokrajinama. U Bosni i Hercegovini broj je ostava stupnja ha A i stupnja ha B približno podjednak, t. j. broj ostava mlađe KŽP relativno je veći, nego u drugim područjima. Dalekosežne zaključke ovaj podatak još ne dopušta, ali valja imati na umu, da će biti možda potrebno pokušati provesti uže stupnjevanje mlađe KŽP u Bosni. Krajevi uz velike rijeke na nizinskom tlu imaju, kako je već spomenuto, najveću gustoću lokaliteta sa znatnim brojem velikih ostava. Nemiri u vrijeme KŽP, što se odražavaju ostavama, bili su intenzivniji u panonskom Podunavlju i ti su nizinski krajevi bili pod neposrednijim udarom dinamičkog zbivanja tog vremena. Dovoljno je usporediti ostave iz međurječja Drave-Dunava i Save s onima iz Bosne, pa se može pretpostaviti, da je život u bosanskim planinama u ono vrijeme tekao nešto mirnije s relativno manje silovitih promjena, nego na pr. u Slavoniji, uzimajući ostave kao kriterij prosuđivanja ovog zbivanja.

U inozemstvu se već odavna pristupilo popisivanju ostava, tako na pr. su to učinili: Hampel za Mađarsku,¹³⁷ Déchelette za Francusku,¹³⁸ Duhn za Italiju,¹³⁹ Kostrzewski i Szafranski za Poljsku,¹⁴⁰ Behrens, Sprockhoff i dr. za Njemačku¹⁴¹ i t. d. — Najveće su brončane ostave u Evropi znamenite t. zv. fonderia di Bologna s nalazišta Prato di San-Francesco (14841 komad ili 1418 kg težine)¹⁴² i Uloara de Sus (broj nepoznat s cca 1100 kg težine),¹⁴³ nadalje Maure-de-Bretagne (cca

4000 komada)¹⁴⁴ i druge. Takvih izuzetno gorostasnih ostava u Jugoslaviji nema. Međutim, broj lokaliteta ostava na našem tlu ipak je velik, a brončani artefakti su raznovrsni i tipološki veoma zanimljivi, pa smatramo, da bi uputno bilo pristupiti sustavnom popisivanju svih skupnih nalaza, kao i njihovom kartiranju za čitav teritorij Jugoslavije.

V.

U našem dosadašnjem razmatranju oslanjali smo se isključivo na materijal ostava i na njihove kronološke značajke. One su svakako veoma važne, ali za potpuniju kronološku sliku potrebno je upozoriti također na groblja i naselja. Vratimo li se opet na Hrvatsku s vojvodanskim područjem Srijema, jer nas taj prostor ovdje u prvom redu zanima, mora se ustanoviti, da je brončano doba uopće, a KŽP napose, na čitavom tom terenu veoma neodređeno i nepotpuno istraženo; veći dio materijala leži još neobjavljen, a nažalost nije pretežno ni sistematski iskopavan, što vrijedi napose za nekropole. Rijetke su na pr. zatvorene grobne cjeline, a većinom raspoložemo slučajnim nalazima, koji se mogu samo tipološki vrednovati. Ta situacija pridonijela je možda i bizarnom pokušaju povezivanja t. zv. slavenske kulture s KŽP (odnosno s t. zv. gradinskom kulturom), što je danas već zastarjelo, kako je to zorno dokazao Garašanin,¹⁴⁵ a nipošto se ne može primijeniti na međurječje Drave-Dunava i Save. Dovoljno je pregledati one tipične nalaze, što ih je s tog terena nekada spomenuo Childe,¹⁴⁶ pa da se uoči nemogućnost sinhronizacije na pr. panonske keramike tipa Surčin s onom »slavenskom« na pr. s Vučedola ili iz Sarvaša. Milojčićeva karta¹⁴⁷ brončanih nalaza iz vremena srednjeg brončanog doba mogla bi se upotrijebiti, ali je sama po sebi dovoljna, da manifestira postojanje srednjega brončanog doba u međurječju Drave-Dunava i Save. Treba samo podsjetiti na poznati zatvoreni grobni nalaz iz Bijelog Brda,¹⁴⁸ ili na idole iz Dalja i Bapske,¹⁴⁹ sve stupnja br B. Pored još lijepog broja pojedinačnih neobjavljenih nalaza, kao i pojedinih grobova tog vremena, valja upozoriti na spomenute ostave Lovas i Vukovar stupnja br B—C. Konačno i t. zv. panonska keramika s brojnih naših lokaliteta, i velika nekropola Surčin u Srijemu, koju datiramo okvirno u stupnjeve br B—D, svjedoče, da postoje nalazi srednjeg brončanog doba u Srijemu i u Slavoniji. Međutim ove nalaze ostavljamo ovdje po strani, jer će o njima biti opširnije riječ na drugome mjestu.

U Panonskoj je nizini sahranjivanje spaljenih mrtvaca u t. zv. žarnim grobljima vremenski veoma stáro, ono je postojalo sigurno već u srednjem brončanom doba, pa i ranije u Mađarskoj, na što je upozorio Milojčić,¹⁵⁰ a to dokazuje na našem terenu spomenuta nekropola Surčin, kao i druge nekropole u Vojvodini. Problem KŽP sastoji se, uz ostalo, i u tome, da ona počinje u vremenu stupnja br D i širi se u velikom omjeru za stupnja ha A, pa se u ostavama zrcale oni brončani oblici, koji su bili u upotrebi uglavnom do vremena izbijanja nemira; to nam pored drugih tipoloških putokaza naročito manifestira tradicija srednjeg brončanog doba na pojedinim oblicima brončanih artefakata, uglavnom starije KŽP. Zapravo ostave predstavljaju oblike iz vremena, koje je nemirima prethodilo.¹⁵¹ Ovo vrijedi za čitavo vrijeme KŽP, do u rani stupanj ha C, kada bron-

čane ostave nestaju, ali sahranjivanje u žarama traje i dalje cijelo željezno doba. Ti su kriteriji važni za prosuđivanje KŽP i bit će potrebno, prema tome, odrediti odnos ostava s grobljima i naseljima tog vremena.

S obzirom na spomenutu činjenicu, da su groblja i naselja KŽP u Hrvatskoj nedovoljno istražena, navest ćemo po raspoloživim podacima ne samo one nekropole, s kojih postoji opsežan materijal, nego i one, zastupane s manjim brojem žara, većinom zato, jer nisu do sada istražene, ali su značajne kao podatak o postojanju lokaliteta.¹⁵² Radi se isključivo o t. zv. ravnim grobljima sa žarama, jer podaci ne spominju grobne humke, i to iz Hrvatske prvenstveno prema zbir-kama i evidenciji AMZ. Pripominjemo, da se na pojedina groblja i naselja s oskudnim materijalom ne mogu primijeniti ona preciznija datiranja, kako smo ih nastojali odrediti na ostavama, jer keramika KŽP ne dopušta još uže stupnjevanje u mnogim slučajevima, pogotovu u nedostatku nađenih priloga i grobnih cjelina.

Navodimo prvo nekropole, a zatim manja groblja i pojedinačne nalaze žara KŽP. Poznate su velike nekropole Batina, Dalj i Vukovar,¹⁵³ koje datiramo fazom ha B₂ i ranim stupnjem ha C. Ovo datiranje vrijedi i za analogne neobjavljene grobove iz Šarengrada, koji su približno istovremeni s poznatom šarengradskom ostavom. Napominje se, da je jedino nekropola u Vukovaru sistematski iskopavana, ali su žarni grobovi ondje dobrim dijelom bili oštećeni ili uništeni pokopavanjem slavenskih mrtvaca u ranom srednjem vijeku, pa iz toga razloga postoji i ondje samo malen broj zatvorenih grobnih cjelina žarnih grobova KŽP s dosta skromnim metalnim priložima, iako je iskonski broj žarnih grobova ondje bio velik. Po opsegu je doduše znatno manja od spomenutih podunavskih nekropola, ali zato jednako važna nekropola iz Velike Gorice¹⁵⁴ kod Zagreba, koju datiramo pouzdano fazom ha B₁; po svoj su prilici također faze ha B₁ nekropole Trešćerovac i Krupača¹⁵⁵ u zapadnoj Hrvatskoj. Grobovi iz Zagreb-Horvata¹⁵⁶ su nešto stariji, jer pripadaju fazi ha A₂; dok grobove lokaliteta Zagreb-Vrapče, Mrsunjski lug, Osijek, Martijanec i Sirova Katalena¹⁵⁷ datiramo sve fazom ha A₁; valja napomenuti, da grobna keramika iz Martijanca i Sirove Katalene sadrži još vidljive elemente br D. Vrijeme neistraženog groblja u Novigradu Podravskom¹⁵⁸ teško je točno odrediti, jer su sačuvane samo 2 žare, od kojih je jedna tipičnog oblika starije KŽP, a druga jednako tipičnog oblika mlađe KŽP. Pojedinačni nalazi žara mogu se približno odrediti samo okvirnim datiranjem, kako slijedi: Sedlarica — stupanj ha A (?), nadalje Mitrovac, Valpovo i u Srijemu Stari Slankamen — sve stupanj ha B; posude pretežno uništenog groblja Popov dol (sv. Marija pod Okicem)¹⁵⁹ pripadaju također stupnju ha B. Postoje još nesigurni pojedinačni nalazi, tako na pr. Koprivnica, Sotin¹⁶⁰ i dr., ali bez mogućnosti približnog datiranja unutar KŽP. Brunšmid ukazuje na žarne grobove iz Ozlja na Kupi,¹⁶¹ od kojih se keramika nije sačuvala; navodno su bili slični onima iz obližnjeg Trešćerovca i Krupače, dakle prema tome vjerojatno stupnja ha B (možda faze ha B₁ ?).

Na osnovu ovako relativno malog broja groblja nije moguće donijeti ikakve konačne zaključke, to više, što su ona većim dijelom nedovoljno istraživana. Apstrahiramo li one grobne nalaze, što ih ne možemo uže datirati, preostaje 13 groblja, odnosno lokaliteta s grobnim nalazima tipičnih žara, a među njima je 5 groblja faze ha A₁, jedno groblje faze ha A₂, 3 groblja faze ha B₁, te 4 groblja

faze haB² i stupnja ha C. Prema tome postoji do sada najmanji broj grobova baš faze ha A², koja je inače obilježena, kako znamo, daleko najvećim brojem ostava, ne samo u Hrvatskoj, nego i u Srbiji. Po svoj prilici to nije slučajno, jer je vrijeme faze ha A² karakterizirano, sudeći po broju ostava, najvećim nemirima na našem terenu.

Naprijed spomenuti brončani nakit Grižane-Tribalj u Hrvatskom Primorju¹⁶² potječe vjerojatno iz uništenih grobova, a ne iz ostave, a ti su prema svom obilježju i analogijama, čini se, bili skeletni (?). Srodni su nalazi na terenu sjeverne Dalmacije, iz okolice Knina i Šibenika, s lokaliteta Topolje, Bjeline, Krković i Tiškovac, također svi bez podataka o okolnostima nalaza, ali vjerojatno iz (skeletnih ?) grobova, što ih je objavio Buttler.¹⁶³ Oni su tipološki djelomično srodni nekim brončama ostava Drežnik I i II, Balina glavica, Krehin Gradac, Šarengrad i t. d. (značajne lučne fibule, toke i dr.); tako su na pr. naočaraste toke iz Topolja analogne tokama Baline glavice, nastale, dakle, barem za faze ha A². Velike lučne fibule nastaju već negdje u 11. stoljeću,¹⁶⁴ ali traju veoma dugo. Ovi grobni nalazi zapravo mogu najranije početi u vremenu završetka faze ha A², ali traju, čini se, i kasnije za vrijeme stupnjeva ha B i ha C, t. j. približno u vrijeme od 10. stoljeća sve do početka 7. stoljeća. Vjerojatno pripada taj materijal već ilirskom etnikonu s Balkanskog poluotoka, ali o ilirskim odnosima s nosiocima KŽP još nemamo dovoljno određenu predodžbu.

Naselja KŽP u Hrvatskoj veoma su slabo istražena. Pored nekoliko nesigurnih podataka o postojanju naselja, pretežno, čini se, stupnja ha B, na lokalitetima, što još nisu provjereni, kao na pr. Bregana, Brlog na Kupi, Kiringrad, Lepoglava, Erdut i dr., postoji samo jedan određeniji izvještaj o zapravo nesistematski iskopavanom naseobinskom lokalitetu u Novigradu na Savi u Slavoniji.¹⁶⁵ Brunšmid tamo s pravom pretpostavlja nastambe na sojenicama; doduše arheološki nalazi s tog lokaliteta nisu svi iz istog vremena, ali nas ovdje zanimaju jedino oni iz KŽP. Postojanje naseobine u Novigradu na Savi za trajanja mlađe KŽP moguće je sa sigurnošću odrediti, iako to u Brunšmidovo vrijeme nije bilo bliže objašnjeno, a i kasnije se ta činjenica nije uočila. Pripadnost mlađoj KŽP dokazuje već naseobinska gruba keramika,¹⁶⁶ sačuvana samo u ulomcima, ali najsigurniji su brončani nalazi, i to 2 kelta, igla i nož,¹⁶⁷ što su tipološki potpuno jasni oblici po današnjem stanju istraživanja, koje je od Brunšmidovih vremena prilično odmaklo. Prema navedenim brončanim artefaktima može se naseobina Novigrad na Savi sigurno odrediti unutar KŽP, pa je ovdje datirano fazom ha B₁. Već je Brunšmid uočio važnost proizvodnje brončanih artefakata i on u vezi s tim ukazuje na postojanje takvih radionica u tom naselju, što dokumentira zorno nađeni kalup za lijevanje kelta, dugmeta i dr. i zdjelica za rastapanje kovina.¹⁶⁸ Negativ kelta na kalupu pokazuje oblik kelta tipičan za fazu ha B₁, što potvrđuje naše datiranje ovog jedinog ponešto istraženog naseobinskog lokaliteta iz vremena KŽP u Hrvatskoj, o čijem se datiranju poslije Brunšmidova izvještaja kod nas nije vodilo brige. Kalupi za lijevanje uopće su veoma važni nalazi za proučavanje brončane metalurgije.¹⁶⁹ S nedalekog velikog sojeničarskog naselja u Donjoj Dolini na Savi (bosanska Posavina), koje je značajno uz ostalo i za vrijeme mlađe KŽP, donio je već Truhelka više takvih primjeraka, od kojih upozoravamo na kalupe s brončanim izrađevinama kelta, britve i privjeska s ptičjim protomom.¹⁷⁰ Svi

kalupi pripadaju tipološki mlađoj KŽP, i to prva dva fazi ha B₁, pa su istovremeni s kalupima iz Novigrada na Savi, iako ovakvi keltovi traju još ponegdje u vrijeme faze ha B₂, kojoj pripada vjerojatno kalup za privjesak s ptičjim protomom. Naselje Novigrad na Savi iz vremena faze ha B₁ istovremeno je s nekropolama Velika Gorica, Trešćerovac i Krupača, a to je vrijeme nesumnjivo kasnije od velikih nemira faze ha A₂. U Hrvatskoj nismo, dakle, još mogli ustanoviti naselje KŽP starije od vremena tih velikih nemira, ali moramo naglasiti, da taj argumentum ex silentio ne dopušta već sada ikakve određenije zaključke, zbog postojanja groblja stupnja ha A, uz koja su naravno bila i naselja, i nedovoljnog stanja istraživanja naselja. Nije ipak slučajna pojava, da su za naselja Donja Dolina i Ripač na Uni značajni baš metalurški elementi stupnja ha B, kako to manifestiraju kalupi s tipološki određenim oblicima.¹⁷¹ Ostavljamo po strani grobne žare Donje Doline i njihove podunavske analogije s našeg terena — datiramo ih sumarno fazom ha B₂, stupnjem ha C i t. d. (pripadnost se Donje Doline KŽP u našoj literaturi mimoišlo) — kao i ostale brojne nalaze iz Donje Doline i Ripča, jer se uopće ne upuštamo u bliže i potpunije datiranje ovih važnih bosanskih lokaliteta u cijelosti njihova trajanja. Međutim, valja imati na umu tu značajnu činjenicu, da je stupanj ha B u Bosni i po broju ostava relativno više zastupan od relativnog broja ostava toga stupnja na području međurječja Drave-Dunava i Save, gdje smo — bez obzira na uže stupnjevanje u 4 faze — uopće statistički uspjeli ustanoviti, da je broj ostava stupnja ha B oko tri i po puta manji od broja ostava stupnja ha A.

U ovom radu nastojali smo prvenstveno vremenski odrediti ostave iz Hrvatske i uz njih one s vojvođanskog područja Srijema, jer su sve uglavnom do sada bile nedovoljno datirane i dijelom potpuno nepoznate. Faze KŽP mogu se jasno diferencirati, pogotovu, ako se studiraju tipološke razlike na tim ostavama, a ova se diferencijacija može, kako smo nastojali dokazati, proširiti također na ostave čitave FNRJ, iako se u pojedinim slučajevima (samo na osnovu često nejasnih reprodukcija, nemajući originale pred sobom) nismo mogli s jednakom sigurnošću odlučiti za definitivno određeno datiranje, pa su, dakako, pojedine korekture moguće. Daljnja istraživanja pokazat će, da li je potrebna možda još uža kronološka klasifikacija od ove, koju smo u ovom radu predložili, a u budućnosti će po svojoj prilici biti jednom i moguće utvrditi za sve naše krajeve jedan novi kronološki sistem KŽP, mjerodavan kako za ostave, tako za groblja i naselja. Kronologija KŽP isključivo prema ostavama donekle je jednostrana, a poznato nam je, da je to zapravo i jedan od osnovnih prigovora Reineckeovu sistemu »ugarskog« brončanog doba, kojeg se nismo neposredno pridržavali. Bit će nesumnjivo veoma korisno slijediti nadalje 4 faze KŽP na brojnim ostavama Mađarske, Rumunjske i t. d., gdje se svakako mora odražavati kompleks faze ha A₂¹⁷² — nju smo prvenstveno željeli istaknuti — kao što je ta faza značajna na pr. za ostavu Poggio Berni¹⁷³ u sjevernoj Italiji. Postoje još u pojedinim slučajevima, kako je prije spomenuto, stanovita razilaženja s obzirom na datiranje ostava starije KŽP.

jer odnosi faza ha A₁ i ha A₂ nisu definitivno određeni, što smo naprijed pokušali prikazati naročito na primjeru slavonske ostave Bizovac. Bit će po svoj prilici moguće diskutirati još o eventualnim promjenama datiranja pojedinih ostava. U vezi s time valja ukazati na spomenute razlike našeg datiranja s Peronijevim datiranjem¹⁷⁴ pojedinih ostava međurječja Drave-Dunava i Save, pa bi, u slučaju da ovo potonje provodimo po Peroniju konzekventno dalje, broj ostava faze ha A₁ bio nešto veći od našega i time bi se ponešto smanjió broj ostava faze ha A₂. Međutim, te kronološko-statističke varijacije kreću se svakako u vremenskom okviru od približno 200 godina, t. j. za trajanja starije KŽP (1250.-1050. godine),¹⁷⁵ kada su se zbivali konačno oni događaji, što su prouzročili zakopavanje maksimalnog broja prehistorijskih ostava uopće u Jugoslaviji. Na kraju moramo ustanoviti, da su brončane ostave za sada ipak glavni materijal za proučavanje KŽP naših krajeva, iako ne smijemo umanjiti važnost rijetkih, ali zato signifikantnih ostava srednjeg brončanog doba. Kako postojeće stanje istraživanja groblja i naselja KŽP u Hrvatskoj daje samo oskudne i fragmentarne rezultate, valja uzeti kao ishodište proučavanje tipologije metala i kronoloških zaključaka ovdje popisane ostave. Kronologija ostava i ostali rezultati, što smo ih iznijeli, rađena je prvenstveno na osnovu materijala u AMZ, ali ovaj, nažalost, radi svoje opsežnosti, nije u ovom radu mogao biti reproduciran, kao što je to inače uobičajeno i potrebno, pa nije tako učinjen pristupačnim ostalim arheolozima. Usprkos sadašnjoj nemogućnosti reproduciranja tih brojnih i dijelom veoma velikih ostava, odlučili smo, makar i na taj način u okviru prolegomena, sažeti statističke i kronološke rezultate, jer smatramo, da ta velika građa, koja mrtva leži u zbir-kama, mora i s obzirom na današnje stanje jugoslavenske arheologije jednom progovoriti. Prava i najbolja znanstvena mogućnost za dobivanje uvida u tu građu, koja arheološki nije samo značajna za naše tlo, bilo bi kompletno ediranje corpusa ostava s dovoljno opsežnim brojem doista dobrih crteža, kako u NR Hrvatskoj, tako i u ostalim republikama FNRJ.*

**POPIS PREHISTORIJSKIH BRONČANIH I ZLATNIH OSTAVA U HRVATSKOJ
I U VOJVODANSKOM PODRUČJU SRIJEMA**

- 1. ADAŠEVCI (o. Šid, k. Sremska Mitrovica, Vojv.)** AMZ, inv. br. 2501—2523
Lit.: P, p. 74. sqq., tab. X, 43, XI, 41a—d. Vinski, Rad VM, 40 (u štampi).
Ostava, 24 kom. bronce, i to: dijelovi konjske opreme (psalija, karike s privjescima, falere, krstoliko dugme), nanogvice, narukvice, češalj, sjekire; nađena u ćupu, koji se nije sačuvao.
Dat.: ha B_a
- 2. APATOVAC (o. Križevci, k. isti, Hrv.)** Gradski muzej, Križevci
i Gradski muzej, Bjelovar
inv. br. ?
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 4 kom. bronce, i to: ogrlice, koplje, okov (?); dio ostave uništen.
Opaska: ostava je prilikom nalaza sadržavala bronce u težini od cca 15 kg.
Dat.: ha A_a
- 3. BALINA GLAVICA (o. Drniš, k. Šibenik, Hrv.)** AMS, inv. br. 335 N — 348 N
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 14 kom. bronce, i to: toke, narukvice, ogrlice.
Dat.: ha A_a
- 4. BAREDINE (o. Buje, k. Pula, Hrv.)** nepoznat smještaj
Lit.: Marchesetti, I castellieri preistorici, p. 135., n. 1.
Ostava, 4 kom. bronce, i to: sjekire; ostava propala ili uništena?
Dat.: KŽP?
- 5. BATINA = Kis-Köszeg (o. ista, k. Osijek, Hrv.)** Gradski muzej Sombor, inv. br. ?
Lit.: Frey, AĒ, u. f. XXV, p. 189. sq., fig. A, B. — Gallus - Horváth, Diss. Pann., ser. II, 9, p. 17., tab. LIV.
Ostava nesigurna, cca 17 kom. bronce, i to: dijelovi konjske opreme (psalije, žvale, dugmeta, privjesci, okov, karika i dr.).
Dat.: ha B_a
- 6. BERAČI (o. Vrpolje, k. Slavonski Brod, Hrv.)** AMZ, inv. br. 3787—3875
Lit.: HS, p. 4., tab. 1 i 2.
Ostava, 253 kom. bronce, i to: ogrlice i mnoge karike, ukrasne ploče, životinjska plastika (govedo?), dugme, spiralna narukvica, limeni čunjasti svitak, koplja, mačevi, noževi, sjekire, dljeto, udica (?), srpovi, šipka, kolač, sirova bronca; nađena u ćupu, koji se nije sačuvao.
Dat.: ha A_a

7. **BEŽANIJA** (o. Novi Beograd, k. Beograd, Srbija) NMB, inv. br. 4752—4759
 Lit.: Garašanin, Arh. nal. u Srbiji, p. 77., tab. VI d. — KM, p. 18., tab. VII, 1—7, LVIII, 9.
 Ostava, 7 kom. bronce, 1 kom. željeza, i to: koplja, sjekira, srpovi, šipka i okov (?).
 Dat.: ha A₁
8. **BINGULA - DIVOŠ** (o. Erdevik, k. Sremska Mitrovica, Vojv.) AMZ, inv. br. 3923—4054
 Lit.: HS, p. 7. sq., tab. 10, 13—23, tab. 11 i 12. — BF, 20, pp. 76., 89.
 Ostava, 142 kom. bronce, i to: narukvice, ogrlice, koluti, ukrasne ploče, dugmeta, igle, fibula, spiralni ukras, privjesci, sljepočničarke, dijelovi limene posude, spiralni svitak, mačevi, koplja, bodeži, sjekire, bradva, noževi, pile, dljmeta, srpovi, šipke.
 Dat.: ha A₂
9. **BISTRANSKI IVANEC** (o. Zaprešić, k. Zagreb, Hrv.) AMZ, inv. br. 10274—10311
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 49 kom. bronce, i to: narukvice, ogrlica, privjesci, karika, koplje, nož, ulomci lima, sjekire, batovi, srpovi, kolači, sirova bronca; sačuvani ulomci čupa, u kojemu je nađena, dio ostave uništen.
 Dat.: ha B₁
10. **BIZOVAC** (o. ista, k. Osijek, Hrv.) AMZ, inv. br. 2883—3215
 Lit.: Aberg, Chronologie, V, pp. 39., 54., fig. 63, 8, 9, fig. 64, 4, 5. — HS, p. 4. sq., tab. 3 i 4, 1—17. — BF, 20, pp. 72. sqq., 89., tab. I. 22.
 Ostava, 333 kom. bronce, i to: limeni dijelovi vedrice, ukrasna ploča, narukvice, mačevi, bodež, koplja, pile, mnoge sjekire i srpovi i dr., sirova bronca; ulomci čupa nađeni s ostavom nisu sačuvani.
 Opaska: ostava je nađena u pečenoj zemlji.
 Dat.: ha A₂
11. **BOŠNJACI** (o. Županja, k. Vinkovci, Hrv.) AMZ, inv. br. 10089—10108, 10112—10114
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 24 kom. bronce, i to: igle, dugmeta, toke, mačevi, koplja, nož, sjekire, srpovi, šipka, kolac, sirova bronca; velik dio ostave uništen.
 Opaska: iz ove ostave potječu vjerojatno bronce u privatnoj zbirci Basler, sada nepoznatog smještaja, tako igla, narukvica, spiralna žica i t. d. Znatan je dio ostave Bošnjaci još prilikom nalaza propao, tako i jedna zlatna spiralna ploča, vjerojatno stila pozamenterije.
 Dat.: ha A₂

12. **BRODSKI VAROŠ** (o. Slavonski Brod, k. isti, Hrv.) AMZ, inv. br. 10361—10466,
Muzej brodskog Posavlja,
Slav. Brod, inv. br. ?
- Lit.: neobjavljeno.
Ostava, cca 644 kom. bronce, i to: narukvice, ogrlice, fibule, igle, ukrasne ploče, dugmeta, falere, privjesci, aplike, limeni ulomci posude, saltaleone, cjevčice, spiralni ukrasi od žice i šipke, karike, okovi, mačevi, bodeži, koplja, strelica, noževi, britve, sjekire, dljeta, srpovi, šipke, kolač, sirova bronca (težine 27,50 kg) i ulomljeni otpaci (težine 1,15 kg).
Opaska: čitava ostava nađena je u tri hrpe, udaljene 2—3 m jedna od druge u vidno tamnjoj i mjestimično pečenoj zemlji.
Dat.: ha Aa
13. **CERNA** (o. ista, k. Vinkovci, Hrv.) AMZ, inv. br. 2124
- Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 1 kom. bronce, i to: narukvica ili nanogvica; ostala ostava uništena.
Dat.: ha B_a (?)
14. **CIGLENIK** (o. Lužani, k. Slavonski Brod, Hrv.) AMZ, inv. br. 3468—3470, 2153
- Lit.: P. p. 75., tab. X, 42.
Ostava, 4 kom. bronce, i to: narukvice i kelt; različita patina, dio ostave uništen.
Dat.: ha B₁ (?)
15. **DABAR = Marina** (o. Trogir, k. Split, Hrv.) AMS, inv. br. 384 N — 394 N
- Lit.: Hs, p. 9., tab. 17, 1—10. — BF, 20, p. 91.
Ostava, 12 kom. bronce, i to: ukrasna ploča, mačevi, bodež, nož, sjekire, srpovi; dio ostave uništen.
Dat.: ha Aa
16. **DALJ?** (o. ista, k. Osijek, Hrv.) NMW, inv. br. 32763—32766
- Lit.: neobjavljeno.
Ostava ili grob, 4 kom. bronce, i to: narukvice; podaci nesigurni.
Dat.: ha B_a (?)
17. **DEBELJAK - Štinjan** (o. Pula, k. isti, Hrv.) nepoznat smještaj
- Lit.: Gnirs, MZK, 3. F. V, col. 304. sq., n. 2.
Ostava, navodno veća, br. kom. bronce?, i to: sjekire i t. d.; ostava raznesena i uništena.
Dat.: KŽP?
18. **DONJA BEBRINA**, pogrešno Samac (o. Slavonski Brod, k. isti, Hrv.) AMZ, inv. br. 3298—3316
- Lit.: P, p. 84. sq., tab. XII, 58, 59. — HS, p. 8., tab. 15, 1—18
Ostava, 19 kom. bronce, i to: koplja, sjekire, nož, dljeto, srpovi; dio ostave nestao.
Opaska: ostava Samac = Šamac ne postoji, jer je Hoffiller naknadno ustanovio, da ostava s tim nazivom mjesta kod Ljubića, ibidem, zapravo potječe iz Donje Bebrine.
Dat.: ha Aa

19. **DONJA POLJANA (o. Jalžabet, k. Varaždin, Hrv.)** Muz. zbirka Varaždinske Toplice,
inv. br. ?
Lit. neobjavljeno.
Ostava, 4 kom. bronce, i to: srpovi, sirova bronca; dio ostave uništen.
Dat.: ha A1
20. **DONJI PETROVCI (o. Putinci, k. Stara Pazova, Vojv.)** NMB, inv. br. 4547—4550
Lit.: KM, p. 60., tab. XXXVIII, 1—4.
Ostava, nesigurana, 4 kom. bronce, i to: koplja; možda dio ostave?
Dat.: ha A2 (?)
21. **DREŽNIK I = Pećina na Korani (o. Rakovica, k. Karlovac, Hrv.)** AMZ, inv. br. 2041—2053
Lit.: P, p. 69. sq., tab. X, 34. — Aberg, Chronologie, V, p. 115., fig. 119. — HS, p. 7., tab. 10, 1—12.
Ostava, 13 kom. bronce, i to: fibula, igle, spiralna narukvica, toka, dugme, kolut, sjekire, srpovi.
Dat.: ha B2
22. **DREŽNIK II = Vranjkova pećina (o. Rakovica?, k. Karlovac, Hrv.)** AMZ, inv. br. 2037—2040
Lit.: P, p. 70. sq., tab. IX, 29.
Ostava, nesigurana, 6 kom. bronce, i to: međusobno spojeni koluti od spiralno smotane žice, saltaleoni, koplje, sjekira; dio ostave uništen?
Dat.: ha B2 (?)
23. **GORNJA VRBA (o. Slavonski Brod, k. isti, Hrv.)** AMZ, inv. br. 3398—3467, 5670
Lit.: HS, p., 9., tab. 16, 1—33.
Ostava, 83 kom. bronce, i to: ukrasna ploča, dugmeta, narukvice, igla, privjesak, okov, mačevi, bodež, koplje, sjekire, dlijeto, srpovi, sirova bronca; sačuvani ulomci čupa, u kojemu je našena.
Dat.: ha A2
24. **GORNJI SLATINIK (o. Slavonski Brod, k. isti, Hrv.)** Muzej broskog Posavlja, Slav. Brod, inv. br. ?
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 133 kom. bronce, i to: narukvice, igla, ukrasne ploče, limeni ulomci, okov, kolut, mačevi, bodeži, sjekire, dlijeto, srpovi, šipka, sirova bronca.
Dat.: ha A2
25. **JARAK (o. Hrtkovci, k. Sremska Mitrovica, Vojv.)** AMZ, inv. br. 6554—6567, 6541
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 18 kom. bronce, i to: narukvice, ulomak ukrasne ploče i praporca, igla, koplja, sjekira, pile.
Dat.: ha A2

26. JARČINA - Jarak (o. Hrtkovci, k. Sremska Mitrovica, Vojv.) AMZ, inv. br. 2469—2473, 2475, 2497, 2500
 Lit.: P, p. 90. sqq., tab. XII, 17—75, XIII, 76—81. — Vinski, Rađ VM, 4 (u štampi). Ostava, 29 kom. bronce, i to: narukvice, sljepočničarka, spiralni rukobran (ili toka?), limena oplata od pojasa, limeni ulomak posude, saltaleoni ,mačevi, okov korice mača, nož, sjekire, pila, srpovi, žica, sirova bronca; nađena u ćupu, koji se nije sačuvao. Tipološki je heterogena.
 Opaska: okov korice mača (P, p. 92., tab. XIII, 76) po patini vjerojatno pripada ostavi Adaševci, što omogućava ovo datiranje.
 Dat.: ha A₂
27. JAVORNIK - Javoranj (o. Dvor na Uni, k. Sisak, Hrv.) AMZ, inv. br. 5749—5775
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 27 kom. bronce, i to: koplje, sjekire, srpovi, sirova bronca.
 Dat.: ha A₁
28. KAMENICA GORA (o. Novi Marof?, k. Varaždin, Hrv.) NMW, inv. br. 1969—1976
 Lit.: Wurmbrand, MAGW, III, p. 111. sq. — HS, p. 26. sq., tab. 49, 28—35.
 Ostava, 10 kom. bronce, i to: narukvice, ogrlice, koplje, sjekira, srp.
 Dat.: ha B₁
29. KUPINOVO (o. ista, k. Stara Pazova, Vojv.) AMZ, inv. br. 2187—2194
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 8 kom. bronce, i to: narukvica, koplja, sjekire, šiljak.
 Dat.: ha A₂
30. LEGRAD? (o. Đelekovec, k. Koprivnica, Hrv.) AMZ, inv. br. 10312—10326
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 31 kom. bronce, 1 kom. željeza, i to: dijelovi konjske opreme (psalije, žvale, krstoliki okovi za provlačenje remena, dugmeta s prečkom, dugmeta, prstenasti okov, karlike), šipka; podaci o lokalitetu nesigurni.
 Dat.: ha B₂
31. LISINE (o. Krstinja, k. Karlovac, Hrv.) AMZ, inv. br. 10115—10146
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 102 kom. bronce, i to: mačevi, bodež, koplja, sjekire, pila, srpovi, ulomci lima i šipke, kolači, sirova bronca.
 Dat.: ha A₂
32. LONDŽICA (o. Kutjevo, k. Slavonska Požega, Hrv.) AMZ, inv. br. 2165—2175
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 11 kom. bronce, i to: mačevi, nož, koplja ,sjekire, srpovi, sirova bronca; dio ostave uništen.
 Dat.: ha A₂

33. **LOVAS (o. Tovarnik, k. Vinkovci, Hrv.)** AMZ, inv. br. 9951—10009
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 477 kom. bronce, i to: rukobrani, narukvice, okrugle pločice s trnom, tutulusi, prstenje, štitnici za igle, pinceta, sjekira, sirova bronca. (težine 4,75 kg.); 14 kom. spiralne zlatne žice u sačuvanoj glinenoj posudi.
 Dat.: br B—C
34. **MAČKOVAC (o. Nova Gradiška, k. isti, Hrv.)** AMZ, inv. br. 3471—3507
 Lit.: P, p. 76. sqq., tab. XI, 45-49. — HS, p. 6. sq., tab. 9, 1-28.
 Ostava, nesigurna, 37 kom. bronce, i to: narukvice, ogrlice, karičice, ukrasne pločice, dugmeta, koplja, sjekire, noževi, dlijeto, srpovi; predmeti nisu nađeni na skupu.
 Dat.: ha A₂ (?)
35. **MARKUŠICA (o. ista, k. Vinkovci, Hrv.)** NMW, inv. br. 27269—27272
 Lit.: Hörnes, MPK, I, 5, p. 279. sqq., fig. 49-53 — HS, p. 8., tab. 14, 19-25.
 Ostava, 11 kom. bronce, i to: narukvice; nađena u čupu, koji se nije sačuvao.
 Dat.: ha A₁
36. **MILJANA (o. Klanjec, k. Krapina, Hrv.)** priv. vl. Jaeger, Miljana
 Lit.: Saria — Klemenc. Blatt Rogatec, p. 42. sq.
 Ostava, 42 kom. bronce, i to: mačevi, koplja, sjekire, batovi, srp, dugme, pločice, kolači (punjeni kositrom?).
 Opaska: podaci o okolnostima nalaza ukazuju na to, da je u blizini ostave bila peć za taljenje.
 Dat.: ha A₂
37. **NIJEMCI (o. ista, k. Vinkovci, Hrv.)** AMZ, inv. br. 10327—10333, 2132
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, nesigurna, 8 kom. bronce, i to: koplje, sjekire, dlijeta; predmeti nisu nađeni na skupu.
 Dat.: ha A₂ (?)
38. **OBREŽ (o. Kupinovo, k. Stara Pazova, Vojv.)** AMZ, inv. br. 5813—5818
 Lit.: neobjavljeno.
 Ostava, 6 kom. bronce, i to: narukvice; dio ostave navodno nestao.
 Dat.: ha A₂
39. **OPRTALJ (o. Buje, k. Pula, Hrv.)** nepoznat smještaj
 Lit.: Marchesetti, I castellieri preistorici, p. 135., n. 1.
 Ostava, cca 12 kom. bronce, i to: sjekire; ostava propala ili uništena?
 Dat.: KŽP ?
40. **OTOK - PRIVLAKA (o. Otok, k. Vinkovci, Hrv.)** AMZ, inv. br. 2195—2468
 Lit.: HS, p. 5. sq., tab. 5 i 6. — BF, 20, pp. 75., 85., 89.
 Ostava, 276 kom. bronce, i to: narukvice, ogrlica, fibula, igle, ukrasne ploče, dugmeta, spiralna žica, limeni svici, lim s pojasa, dijelovi limene posude, mačevi, bođeži, koplja, noževi, britve, sjekire, dlijeto, pile, srpovi, žica, šipka, kolači, mnogo sirove bronce.
 Dat.: ha A₁

- 41. PEKLENIČA - Vratišinec (o. Mursko Središće, k. Čakovec, Hrv.)** AMZ, inv. br. 6786—6788, 6795—6798, 10334—10338
- Lit.: neobjavljeno.
- Ostava, 12 kom. bronce, i to: igle, mačevi, bodež, sjekire, srpovi; dio ostave uništen, ona potječe iz ugljenokopa.
- Dat.: ha A₁
- 42. PODCRKA VLJE I SLAVONSKI BROD I (o. Slavonski Brod, k. isti, Hrv.)** AMZ, inv. br. 3510—3786
- Lit.: P, p. 78. sqq., tab. XI, 50—57. — HS, p. 6., tab. 7 i 8. — BF, 20, pp. 75., sq. 88., 90. sq.
- Ostave navodno dvije pomiješane, 277 kom. bronce, i to: narukvice, ogrlica, kolutići, dugmeta, ulomci igala, fibule i ukrasnih ploča, čunjasti i valjkasti limeni svici, dijelovi limene posude, okovi, privjesci, spiralna žica, mačevi, bodeži, koplja, sjekire, noževi, britve, pile, srpovi, šipke, sirova bronca.
- Dat.: ha A₂
- 43. PODRUTE (o. Novi Marof, k. Varaždin, Hrv.)** AMZ, inv. br. 3317—3346
- Lit.: P, p. 62. sq. — Klemenc-Saria, Blatt Ptuj, p. 27. sq.
- Ostava, 30 kom. bronce, i to: fibula, prsten, dijelovi limene posude, ulomci lima, žice, šipke i mača, koplja, sjekire, nož, dlijeto, srpovi, sirova bronca; nađena u ćupu, koji se nije sačuvao.
- Dat.: ha A₂
- 44. POPINCI (o. Golubinci, k. Stara Pazova, Vojv.)** AMZ, inv. br. 6620—6638
- Lit.: HS, p. 9., tab. 15, 19-37. — BF, 20, p. 90.
- Ostava, 35 kom. bronce, i to: narukvice, igla, dugmeta, saltaleoni, spiralna žica, koluti, limeni ulomci, mač, bodeži, koplje, sjekira, srpovi, sirova bronca.
- Opaska: Vojvođanski muzej u Novom Sadu čuva iz Popinaca nešto neobjavljenih brončanih artefakata i sirove bronce bez popratnih podataka, ali je otvoreno pitanje, da li to pripada ovoj ostavi.
- Dat.: ha A₂
- 45. PRIČAC (o. Lužani, k. Slavonski Brod, Hrv.)** AMZ, inv. br. 10010—10088, 10358
- Lit.: neobjavljeno.
- Ostava, 105 kom. bronce, i to: fibule, ogrlice, narukvice, privjesci, igle, kopča, okovi, ploče, dijelovi konjske opreme (dio žvala, okovi, dugmeta s prečkom), karike, dugmeta, koplje, mačevi, bodeži, sjekire, pile, dlijeto, čekić, žica, šipke i dr., sirova bronca; nađena u ćupu, koji se nije sačuvao.
- Dat.: ha A₂
- 46. PRIMOŠTEN (o. ista, k. Šibenik, Hrv.)** Gradski muzej, Šibenik, inv. br. ?
- Lit.: neobjavljeno.
- Ostava, 14 kom. bronce, i to: fibule, koplja, sjekire, oruđe (?), sirova bronca; nađena u ćupu koji se nije sačuvao.
- Dat.: ha B₁

47. **PRIVINA GLAVA** (o. Šid, k. Sremska Mitrovica, Vojv.) NMB, inv. br. 2056—2136
Lit.: Grbić, Starinar, III, s. VI, p. 24. sqq., fig. 1—47. — KM, p. 25. sqq., tab. XIII-XV. Ostava, 80 kom. bronce, i to: narukvice, igle, ukrasne ploče, limeni ulomci, vedrice, dugmeta, okov, mač, koplja, sjekire, noževi, pile, dlijeto, šilo, srpovi, žica, sirova bronca.
Dat.: ha A₂
48. **PRIVLAKA - NIN** (o. Nin, k. Zadar, Hrv.) AMZ, gl. inv. br. 218
Lit.: neobjavljeno.
Blago ili grob (?), 33 kom. zlata, i to: bikonična zrna, dugmeta, ukrasne pločice (aplikacije), svinute šipke (narukvice?); dio nalaza uništen?
Dat.: br B
49. **RAČINOVC**I (o. Gunja, k. Vinkovci, Hrv.) AMZ, inv. br. 4475—4481
Lit.: P, p. 163.
Ostava, 51 kom. bronce, i to: dugmeta, okov, karičice, sirova bronca; dio ostave uništen.
Dat.: ha A₂
50. **SELCI = Selce** (o. Valpovo, k. Osijek, Hrv.) AMZ, inv. br. 2158—2160, 2176—2186
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 14 kom. bronce, i to: igle, sjekire i srpovi.
Dat.: ha A₂
51. **SICE** (o. Nova Kapela, k. Nova Gradiška, Hrv.) AMZ, inv. br. 3877—3922
Lit.: HS, p. 7., tab. 9, 29-38.
Ostava, 49 kom. bronce, i to: sjekire, dlijeto, srpovi, sirova bronca; sačuvani ulomci čupa, u kojemu je nadena.
Dat.: ha A₂
52. **SISAK** (o. ista, k. isti, Hrv.) AMZ, inv. br. 2055, 2057—2059
Lit.: P, p. 59., tab. VIII, 6.
Ostava, 4 kom. bronce, i to: narukvica, koplje, sjekira, srp; dio ostave uništen, po patini ostava, iako podaci nedostaju.
Opaska: s ovom ostavom nemaju veze zlatne ogrlice stila pozamenterije (1-4?) navodno iz Siska, cf. Mozsolics, Praehistorica, I, p. 31. sq., tab. IX, 4, 1—3, koje čuva MNM u Budimpešti.
Dat.: ha A₁
53. **SITNO** (o. Žrnovnica, k. Split, Hrv.) AMS, inv. br. 1292N—1308N
Lit.: Kaer, WMBH, VI, p. 519. sqq., fig. 2—16.
Ostava, 17 kom. bronce, i to: igla, toke, sjekire; vjerojatno igla ne pripada ostavi, jer tipološki nije istovremena.
Dat.: ha B₁
54. **SLATINA BUČIČKA** (o. Glina, k. Sisak, Hrv.) AMZ, inv. br. 6164—6165
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 10 kom. bronce, i to: ulomci srpova i sirova bronca; dio ostave uništen.
Dat.: KŽP

55. SLAVONSKI BROD I (o. ista, k. isti, Hrv.)
vidi: Podcrkavlje!
56. SLAVONSKI BROD II (o. ista, k. isti, Hrv.) AMZ, inv. br. 10339—10345, 10359
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 8 kom. bronce, i to: igla, sjekire, dlijeto, srp; dio ostave vjerojatno uništen.
Dat.: ha A₂
57. SOTIN (o. Vukovar, k. Vinkovci, Hrv.) AMZ, inv. br. 2145—2151,
6094—6099
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 49 kom. bronce, i to: karike od šipke (polufabrikati), praporac, pločice za remen, ulomci.
Dat.: ha B₂ (?)
58. SREMSKA MITROVICA (o. ista, k. isti, Vojv.) AMZ, inv. br. 9384—9385, 10360
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 6 kom. bronce, i to: ulomci limene oplata, mača, pile; ostatak uništene ostave.
Dat.: ha A₂ (?)
59. STRUGA (o. Ludbreg, k. Varaždin, Hrv.) AMZ, inv. br. 10346—10356
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 17 kom. bronce, i to: ukrasna ploča, dugme, ulomci, narukvica, dijelovi limene posude, nož, srp, šipke, sirova bronca.
Dat.: ha A₂
60. SVILOŠ (o. Beočin, k. Novi Sad, Vojv.) AMZ, inv. br. 6734—6742
Lit.: Aberg, Chronologie, V, p. 57. sq., fig. 99. — HS, p. 9., tab. 16, 34—40. — Ercegović, Rad VM, 4 (u štampi).
Ostava, 9 kom. bronce, i to: fibule, toke, igla, mač, koplja, svinuta šipka.
Dat.: ha A₂
61. ŠARENGRAD (o. Ilok, k. Vinkovci, Hrv.) AMZ, inv. br. 4371—4446
Lit.: Brunšmid, VHAD, n. s. IV, p. 59. sqq. — Vinski, Rad VM, 4 (u štampi).
Ostava, 91 kom. bronce, 6 kom. željeza, i to: fibule, ogrlica, ukrasna ploča, narukvice, nanogvice, sljepočničarke, privjesci, saltaleoni, limena ploča, pločice, limeni čunjasti svici, dijelovi konjske opreme (psalije, žvale, praporac, karike, dugmeta), koplje, sjekira, kliješta, pila, ukrasno zrno od vapnjenjaka; sačuvani ulomci čupa, u kojemu je nađena.
Opaska: kao navodni nalaz iz Šarengrada čuva NMW 12 srodnih bronca (fibula, ogrlica, karike), međutim one potječu vjerojatno iz Bačke, cf. Brunšmid, o. c., p. 67. sq., n. 1.
Dat.: ha B₂

62. **TENJA (o. Osijek, k. isti, Hrv.)** AMZ, inv. br. 3216—3297,
Muzej Slavonije, Osijek,
inv. br. ?
Lit.: P, p. 36. sqq., tab. XII, 60—70. — HS, p. 8., tab. 13 i 14, 1—18. — BF, 20, pp. 72.
sqq., 89. sq., tab. I, 23, 24.
Ostava, 82 + 10 kom. bronce, i to: narukvice, karike, bodeži, mačevi, koplja, sjekire,
srpovi.
Dat.: ha A₂
63. **TOPLIČICA I — Vini vrh (o. Konjščina, k. Krapina, Hrv.)** AMZ, inv. br. 3347—3367,
3369—3397
Lit.: P, p. 60. sqq., tab. VIII, 9—15. — Klemenc - Saria, Blatt Ptuj, p. 76. sqq.
Ostava, 50 kom. bronce, i to: ukrasne ploče, dugmeta, narukvice, ogrlice, fibula,
karike, okovi, bodeži, sjekire, nož, pila, britva, srpovi, žica, šipka; ulomak keramike
vjerojatno od čupa.
Dat.: ha A₁
64. **TOPLIČICA II — Nemški gradec (o. Konjščina, k. Krapina, Hrv.)** AMZ, inv. br. 6692—6701
Lit.: Klemenc - Saria, Blatt Ptuj, p. 71.
Ostava, 10 kom. bronce, i to: srpovi; dio ostave uništen.
Dat.: ha A₂
65. **VELIKO NABRĐE (o. Drenje, k. Osijek, Hrv.)** AMZ, inv. br. 10147—10273
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 224 kom. bronce, i to: narukvice, privjesci, igle, fibula, dugmeta, falere,
ploče, limeni ulomci posuda, okovi, koplja, mačevi, sjekire, bat, srpovi, pile, karike,
cjevčica, trake, žica, šipka i dr.
Dat.: ha A₂
66. **VIČJA LUKA - Bobovišće (o. Supetar, Brač, k. Split, Hrv.)** AMS, inv. br. 266 N
Lit.: neobjavljeno.
Ostava (po patini) ili grob (?), cca 70 kom. (?) bronce, i to: karike od šipke (polu-
fabrikati).
Dat.: ha A₂ (?)
67. **VUKOVAR (o. ista, k. Vinkovci, Hrv.)** AMZ, inv. br. 1083—1086
Lit.: neobjavljeno.
Ostava, 156 kom. bronce, i to: tutulusi u sačuvanoj glinenoj posudi.
Dat.: br B—C
68. **ZAGREB (o. ista, k. isti, Hrv.)** AMZ, inv. br. 8049—8056
Lit.: Vinski - Gasparini, Tkalčiče⁹ zbornik, II (u štampi).
Ostava, 8 kom. bronce, i to: igla, koplje, srpovi, sirova bronca; dio ostave uništen.
Dat.: ha A₂

69. ZBJEG (o. Brodski Stupnik, k. Slavonski
Brod, Hrv.)

AMZ, inv. br. 6544, 6575, 6667

Lit.: neobjavljeno.

Ostava, nesigurna, 3 kom. bronce, i to: koplje, srpovi; dio ostave vjerojatno uništen.

Dat.: ha A₂ (?)

70. ZELEŠTA = Selešta (o. Erdevik, k. Sremska
Mitrovica, Vojv.)

Muzej Srema, Sremska
Mitrovica, inv. br. 515—525

Lit.: neobjavljeno.

Ostava, 11 kom. bronce, i to: fibula, sljepočničarke, kolut.

Dat.: ha B₂

KRATICE — ABKÜRZUNGEN

Kratice arheoloških pojmova i ustanova

AMS	— Arheološki muzej Split
AMZ	— Arheološki muzej Zagreb
br	— brončano doba
Br	— Bronzezeit
ha	— halštatsko razdoblje
Ha	— Hallstattzeit
Hrv.	— Hrvatska
JAZU	— Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
k.	— kotar (srez)
KŽP	— kultura-žernih polja (Urnenfelderkultur)
lit.	— literatura
MNM	— Magyar Nemzeti Múzeum
NMB	— Narodni muzej Beograd
NMW	— Naturhistorisches Museum Wien
o.	— općina
RGZM	— Römisch-Germanisches Zentral-Museum
SGU	— Schweizerische Gesellschaft für Urgeschichte
Vojv.	— Vojvodina

Češće kratice literature

AĚ	— Archaeologiai Értesítő
AuhV	— Altertümer unserer heidnischen Vorzeit
Bay. Vfd.	— Der Bayerische Vorgeschichtsfreund
Bay. Vorgeschbl.	— Bayerische Vorgeschichtsblätter
BF	— Badische Fundberichte
Bjb	— Bonner Jahrbücher
BRGK	— Berichte der Römisch-Germanischen Kommission
CVA	— Corpus Vasorum Antiquorum
GZM	— Glasnik Zemaljskog muzeja
HS	— Hörfunde Südosteuropas. (Holste)
IA	— Inventaria Archaeologica
KM	— Katalog metala (D. Garašanin)
MAGW	— Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien
MPK	— Mitteilungen der Prähistorischen Kommission
MZK	— Mitteilungen der Zentral-Kommission etc.
P	— Popis Arheološkoga odjela Narodnog zemaljskog muzeja Zagreb (Ljubić)
PZ	— Prähistorische Zeitschrift
Rad VM	— Rad vojvođanskih muzeja
RGF	— Römisch - Germanische Forschungen
RL	— Real - Lexikon
VHAD	— Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva
WMBH	— Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina
WPZ	— Wiener Prähistorische Zeitschrift

BILJEŠKE

1. Terminološka opaska: skupni nalaz ili ostava ili stariji nazivi nahodaj, našašće, poklad = dépôt = Hort etc.; gdjekad se u literaturi nastoji razlikovati skupne nalaze (Sammelfunde) od ostava (Hortfunde), ali takvu diferencijaciju izbjegavamo u ovom radu, jer je s jedne strane ona praktički nesigurna, često radi nedovoljnih podataka o okolnostima nalaza, a s druge strane zajednička im je značajka namjernog zakopavanja u zemlju na jednom mjestu, te su oni u svakom slučaju zatvoren nalaz. Ni broj objekata nije uvijek sigurno mjerilo za njih, jer, pored mnogih uništenih ili djelomično sačuvanih ostava, postoje također male ostave od samo nekoliko objekata. Déchelette, Manuel, II, 1, 1910., p. 163., n. 1, tvrdi, da bi i jedan predmet sam načelno mogao biti ostava!
2. Brunšmid, VHAD, n. s. VI, 1902., p. 32. sqq.
3. Garašanin M., 34. BRGK, 1954., p. 61. sqq. — Marović, Vjesnik dalm., LV (u štampi).
4. Ljubić, Popis, I, 1, 1889., p. 58. sqq. (cit. dalje kraticom P).
5. Tako na pr. uz ostave Podcrkavlje i Slav. Brod I, Jarčina i t. d., P, p. 78. sq., tab. XI, 50, p. 90. sq., tab. XIII, 82 etc. — Nalaz Grižane - Tribalj, P, p. 7. sqq., nije ostava, iako je P, ibidem, tako označen, već potječe iz grobova, a popisani je također s rimskim brončama.
6. Brunšmid, VHAD, n. s. II, 1897., p. 163.
7. Brunšmid, VHAD, n. s. IV, 1900., p. 59. sqq.
8. Hörnes, MPK, I, 5, 1901., p. 279. sqq.
9. Reinecke, AÉ, 1899., pp. 225. sqq., 316. sqq.
10. Hampel, Bronzkor, I, 1886., II, 1892., III, 1895.
11. Childe, Danube, 1929., p. 370. sqq.
12. Nestor, 22. BRGK, 1933., p. 120. sqq.
13. Tompa, 24./25. BRGK, 1937., pp. 89., 106. sqq.
14. Aberg, Chronologie, V, 1935., pp. 39., 57., 100., 115.
15. Merhart, BJB, 147, 1942., p. 88. sqq.
16. Hoffiller, CVA, Yougoslavie, Zagreb, 1, s. a., 2, 1938. — Vulić - Grbić, CVA Yougoslavie, Belgrade, 3, s. a. Relativnu kronologiju dao je zapravo samo Grbić i to na osnovu keramike. (o. c., p. 3. sqq).
17. Na pr. nalazi metala iz ostava i groblja: Mariën, IA, Belgique, I, 1953., Joffroy i dr., IA, France, I, 1954.; Hawkes - Smith, IA, Great Britain, 2, 1955.; Müller-Karpe, IA, Deutschland, 2, 1954.; Scheibenreiter, IA, Österreich, 1, 1956.
18. Reinecke, AuhV, V, 1911., pp. 211. sqq., 239. sqq., 318. sqq., 360. sqq., 397. sq., tab. 27, 43, 44, 55, 69 etc. — Reinecke, Bay. Vfd., I/II, 1921./2., p. 21. — Merhart, Schumacher - Festschrift, 1930., p. 116. sqq. — Merhart, BJB, 147, 1942., p. 79. sqq. — Vogt, Denkschr. Schweiz. Naturforsch. Ges., 66, 1, 1930. — Holste, Bay. Vorgeschbl., 13, 1935., p. 1. sqq. — Holste, PZ, XXVI, 1935., p. 58. sqq. — Kimmig, BF, 17, 1941./7., p. 382. — Pittioni, Origines, 1954., p. 99. sqq., n. 14 s daljnim radovima toga autora.
19. Behrens, Kataloge RGZM, 6, 1916. — Sprockhoff, Kataloge RGZM, 12, 1937. etc.
20. Holste, Hortfunde Südosteuropas, 1951., p. 1. passim (cit. dalje kraticom HS).

21. HS, pp. 4.—12., 26. sq. — Pored Holstea popisali su Klemenc i Saria bez slika i datiranja četiri ostave iz Hrvatskog Zagorja, u Arheološkoj karti Jugoslavije: Blatt Ptuj, 1936., pp. 27., 71., 76. sqq; Blatt Rogatec, 1939., p. 42. sq.
22. Milojčić, Actes de la IIIe Session, Congrès int. etc. Zürich, 1953., p. 278. — Na usmenim savjetima zahvaljujemo i ovom prilikom prof. W. Dehnu i prof. V. Milojčiću, nadalje zahvaljujemo na usmenim sugestijama i informacijama još kolegama H. J. Hundtu, G. Kossacku i H. Müller-Karpeu (svi u Záp. Njemačkoj) i F. Starétu (Ljubljana).
23. Garašanin D., Katalog metala, NMB, 1954., pp. 10. sqq., 15. sqq., 18., 25. sqq., 60. — Cf. Garašanin M., Istoriski glasnik, 1951., p. 54. sqq.
24. Foltiny, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpätenbeckens, 1955., p. 11. passim.
25. Foltiny, o. c., p. 125.
26. Sumaran osvrt cf. Vinski, Rad VM, 4 (u štampi).
27. Childe, Proceedings of the Preh. Soc., 1948., p. 196. sqq. — Hawkes, Proceedings of the Preh. Soc., 1948., p. 177. sqq.
28. Böhm, Obzor praehistoricky, X, 1937., p. 221. sqq. — Filip, Praveké Československo, 1948., pp. 207. sqq., 214.
29. Vogt, 40. Jahrbuch SGU, 1950., p. 209. sqq.
30. Szafranski, Skarby brazowe etc., 1955., p. 10. — Ostavama u Pridnjestrovlju bavio se Zurovski, Przegląd Archeol., VIII, 1949., p. 155. sqq.
31. Kimmig, RGF, 14, 1940., p. 129. — Pittioni, Grundlagen etc. 1949., p. 210.
32. Childe, Prehistoric migrations in Europe, 1950., p. 211. — Tako na pr. naslućuje Milojčić Venete, cf. Milojčić, Grosser histor. Weltatlas, I, 1953., col. 44.
33. Childe, o. c., p. 177.
34. Milojčić, o. c., col. 45.
35. Kossack, RGF, 20, 1954., p. 15. passim.
36. Hundt, Jahrbuch RGZM, 2, 1955., p. 99. sq.
37. U Srijemu nema izričito naglašene geografske granice, po kojoj bi se prostorno moglo omeđiti, t. j. lučiti ostave iz srijemskog dijela NRH od ostava iz srijemskog dijela APV.
38. Hampel, o. c., II, p. 18. sq., I, tab. XCVII—C.
39. Hampel, o. c., II, pp. 31., 21., I, tab. XLV., 1.
40. Datiranje Šarengrada i Markušice izvršeno je još prije pola stoljeća, a Adaševci, Sviloš i Zagreb nisu još izašli iz štampe.
41. Nisu točni podaci o više ostava inv. br. su većinom nepotpuni ili nedostaju i t. d., veliki ukrasni privjesak ostave Bingula - Divoš pogrešno je crtan, v. HS, tab. 11., 23.
42. Brunšmid, VHAD, n. s. IV, 1900., p. 59., tab. II, 6.
43. Rukopis o ostavi Brodski Varoš u pripremi. Zahvaljujemo Muzeju broskog Posavlja u Slav. Brodu na ustupanju za objavljivanje.
44. Rukopis o ostavi Lovas u pripremi.
45. Purić, VHAD, n. s. I, 1895./6., p. 214.
46. Saria - Klemenc, Blatt Rogatec, 1939., p. 43.

47. Brunšmid, VHAD, n. s. I, 96 sqq., II, 42. sqq., IV, 81. sqq., V, 235. sqq., VI, 167. sqq., VIII, 176. sqq., IX, 210. sqq., X, 223. sqq., XI, 241. sqq., XII, 260. sqq., XIII, 269. sqq. — Klemenc - Saria, Blatt Ptuj, 1936., p. 11. sq. — Cf. Barcsay - Amant, Diss. Pann., ser. 2, 5, 1937., p. 3. sqq.
48. P, tab. X., 31. Srodni primjerci fibula iz Bosne, i to Ivanjska (GZM, V, 1893., p. 495., fig. 31) i Sokolac (WMBH, I, 1893., p. 84., fig. 71).
49. O ostavi Sviloš cf. Ercegović, Rad. VM, 4 (u štampi).
50. Mozsolics, Acta Arch. Acad. Scient. Hungar., I, 1—2, 1951., p. 81. sqq., fig. 1 (Mozsolics dat. III. stupanj ugarskog brončanog doba).
51. Mozsolics, Praehistorica, I, 1950., p. 31. sq., tab. IX, 4, 1—3 (Mozsolics dat. Reinecke ha B).
52. Gundrum, VHAD, n. s. VII, 1903./4., p. 124. sq., fig. 65 (bez datiranja).
53. Hampel, o. c., II, p. 21., I, tab. XLV, 1. — Mozsolics, Acta Arch. Acad. Scient. Hungar. V, 1955., p. 52., n. 70, fig. 6. — Pripominjemo, da se obje reprodukcije razlikuju, jer ona kod Hampela, čiji se original, čini se, čuva u Beču, pokazuje brončanodoban ornament, što nedostaje onome kod Mozsolicseve, koja Čepin bliže ne datira; pitanje je, da li su reproducirani objekti iz istog nalaza?
54. Rukopis o nalazu Privlaka - Nin u pripremi.
55. Manji broj takvih nalaza sakupljen u Ljubićevo vrijeme sadrži P, p. 58. passim.
56. P, p. 71. sqq., tab. X, 85, 36. Ljubićevi navodi u ovom slučaju po svoj prilici nisu točni, pa valja ispraviti i Buttlerovo navođenje »Depot von Tribalj«, PZ, XXIV, 1933., p. 288., gdje, uostalom, postoje još nekoliko netočnih navoda o ostavama u našim krajevima.
- 56a. Klemenc, Blatt Zagreb, 1938, p. 36. sq.
57. Brunšmid, VHAD, n. s. II, 1897., p. 42. sqq. — Klemenc, VHAD, n. s. XVI, 1935., p. 83. sqq. — Vinski, Archaeologia Jugoslavica, II (u štampi).
58. Brunšmid, VHAD, n. s. VI, 1902., p. 40. sqq. — Marović, Vjesnik dalm., LV (u štampi). — KM, p. 52., i više neobjavljenih analognih sjekira istog nalaza u AMZ i u Gradskom muzeju u Vinkovcima.
59. Vidi bilješke 18, 22, 23 i 35. — Sprockhoff, Reinecke - Festschrift, 1950., p. 148. sq. — Pittioni, Origines, 1954., p. 100. — Müller - Karpe, Urnenfelderkultur im Hanauer Land, 1948., p. 47.
60. Vinski-Gasparini, Tkalčićev zbornik, II (u štampi), s glavnom literaturom. — Kronologija brončanog doba osniva se po Childeu i Tompi prema redosljedu slojeva nalazišta Tószeg, ali se ova kronologija pokazala kao netočna i oštro je kritizirana u Mađarskoj (Mozsolics, pismeno saopćenje).
61. Vinski, Rad VM 4 (u štampi) — Garašanin M., o. c. p. 57. sqq.
62. Vinski - Gasparini, o. c. (u štampi). — Ercegović, o. c. (u štampi). — Garašanin D., Starinar, n. s. III-IV, 1955., 260.
63. KM, p. 29. (Privina glava) ha A-B, zapravo ha A₂, p. 31. (Rudnik) ha A-B, zapravo ha A₂, p. 32. (Tešanj) ha A-B, vjerojatno ha A₂, p. 60. (D. Petrovci) ha A-B, zapravo ha A₂ etc.
64. Kossack, o. c., p. 38. sq.

65. Déchelette, o. c., p. 165., navodi, da bi sjekire imale funkciju aes rude.
66. Gallus-Horváth, Diss. Pann., ser. II, 9, 1939., p. 17. — Mozsolics, o. c., p. 35. sq., spominje odanle ostatke dvaju šljemova, koje zbog nesigurnosti nalaza nismo popisali.
67. Kaer, WMBH, VI, 1899., p. 520., fig. 2. — O tom tipu igle cf. Maier, Germania, 34, 1956., p. 67. sqq. — Vinski, Jahrbuch für kleinasiatische Forschung, I, 1950., p. 67.
68. Pored izlučenja rimske bronce prilikom revizije (v. bilješku 4), uočilo se, da su korice mača (P, p. 92., tab. XIII, 76, cf. Kossack, Jahrbuch RGZM, I, 1954., p. 129., fig. 3, 1) po boji patine bliže ostavi Adaševci (P, p. 74. sqq.), kojom se kronološki potpuno slažu. Moramo ispraviti netočno datiranje Jarčine učinjeno prije revizije, i to prema tim koricama mača (cf. Vinski, Rad VM, 4 u štampi), koje su u Muzeju, čini se, nepažnjom upale u ostavu Jarčina iz ostave Adaševci još prije 1889. g., a Ljubić o tome nije vodio brigu, što dokazuje i njegovo popisivanje rimske bronce u istu ostavu.
69. Kossack, RGF, 20, 1954., p. 17. sqq.
70. Garašanin D., ibidem. Ovo datiranje, samo na osnovu pojedinih najmladih oblika nije prikladno i može dovesti do netočnih zaključaka; sličan slučaj datiranja korigirali smo pri ostavi Jarčina, v. bilješku 68.
71. Jarčina, P, p. 92., tab. XIII, 77. — Narukvice ostave Markušica (Hörnes, MPK, I, 5, 1901., p. 280.) pokazuju u ornamentu elemente tradicije srednjeg brončanog doba, a donekle isto vrijedi i za neobjavljeni nalaz (NMW) navodno iz Dalja.
72. Kao analogije za ostavu Bistranski Ivanec navodimo donekle srodne ostave Herrnbaumgarten u Austriji i Klentnice u Moravskoj, cf. Szombathy, MZK, III. F., V, 1906., col. 285. sqq. — Rihovsky, Arch. rozhledy, II, 1950., p. 217. sqq.
73. HS, p. 4. sq., tab. 3, 10, 16, 25, tab. 4, 8, 13 : mladi tipovi.
74. HS, p. 8., tab. 13, 4, 12, 13, tab. 14, 6, 11, 12, 13, 16, 17, 18: mladi tipovi.
75. HS, p. 4. sqq., tab. 1-4, 7-9, 13, 14.
76. Peroni, BF, 20, 1956., p. 75. sq.
77. Peroni, ibidem. — Kossack, ibidem.
78. Brunšmid, VHAD, n. s. IV, 1900., p. 59. sqq. — Vinski-Gasparini, o. c.; Ercegović o. c.; Vinski, o. c. (sve u štampi).
79. Peroni, o. c., p. 71 passim. — Brončane mačeve tipa Griffzunschwerter u Srednjoj Evropi, ali bez onih iz Hrvatske, obradio je posljednji Cowen, 36. BRGK, 1955., p. 52. passim.
80. Merhart, Festschrift RGZM, II, 1952., p. 69, karta 5.
81. Iz ostave Podcrkavlje - Slav. Brod I sačuvana je na pr. jedna zdjelica, v. P, 84., tab. XI, 57. — Važan je rad o brončanim posudama iz Slovenije objavio nedavno Starè, Zbornik Fil. fak., II, 1955., p. 105. passim; ulomci vedrice iz ostave Čermožiše, o. c., tab. I, 3, pokazuju srodnosti s pojedinim primjercima ostataka brončanog posuda iz naših ostava.
82. Dvije izmiješane homogene ostave Podcrkavlje i Slav Brod I računali smo kao dvije ostave, ali Mačkovac, Nijemci i sl. kao zasebne nalaze, iako su oni heterogeni, zbog dobivanja opće slike brojčanog stanja.
83. Takve postupke objavili su nedavno Gardawski i Weselowski, Materialy starozytne, I, 1956., p. 66. sqq.

84. Ovom prilikom zahvaljujemo na dozvoli za korištenje materijalom ovim muzejima: Gradskom muzeju, Bjelovar; Gradskom muzeju, Križevci; Vojvodanskom muzeju, Novi Sad; Muzeju Slavonije, Osijek; Arheološkom muzeju Istre, Pula; Muzeju brodogo Posavlja, Slavonski Brod; Gradskom muzeju, Sombor; Arheološkom muzeju, Split; Muzeju Srema, Sremska Mitrovića; Gradskom muzeju, Šibenik; Muzejskoj zbirci, Varaždinske Toplice; Naturhistorisches Museum, Wien, i također obitelji Jaeger u Miljani.
- 84a. Za podatke o lokalitetu i za skice zahvaljujemo Vojvodanskom muzeju u Novom Sadu (M. Manojlović) i Gradskom muzeju u Subotici (L. Sekereš).
85. Garašanin M. i D., Arheol. nalazišta u Srbiji, 1951., registar p. 250. — Tamo se, uz ostalo, na pr. iz Bačke navodi nepouzdana ostava možda srednjeg brončanog doba iz Šaponje kod Sombora, te ostava čini se vremena KŽP kod Subotice etc. (o. c. pp. 98., 101.), što navodimo kao nadopunu podataka o Bačkoj.
86. Hampel, o. c., II, p. 161. sq.
87. Milleker, Starinar, XV, 1940., p. 20. sq. — Cf. Hampel, o. c., II, p. 16. sq. = Milleker, o. c., fig. 14, dat. ha A₂; Milleker, o. c., fig. 15, dat. ha A₂ ili ha B₁? — iz tog kraja potječu još dvije neobjavljene ostave.
88. Milleker, o. c., pp. 27., 31.
89. HS, p. 10., tab. 17, 11-18.
90. HS, p. 10., tab. 18, 1-32.
91. HS, p. 11., tab. 19, 1-27.
92. HS, p. 11., tab. 19, 28-39.
93. HS, p. 12., tab. 21, 1-11.
94. HS, p. 12., tab. 21, 12-25.
95. HS, p. 12., tab. 21, 26-34. — Pripominjemo, da je zlatni nalaz iz Vatina, koji potječe iz ostave, svakako stariji od vremena stila pozamenterije (dat. Reinecke br C?), ali zaslužuje posebnu obradu, cf. Márton, PZ, IV, 1912., p. 189.
96. Veselinović, Rad VM, 1, p. 38. sqq.
97. Veselinović, o. c., tab. I, 1. — HS, tab. 3, 10, 16.
98. Šafarik, Starinar, n. s., II, 1951., p. 99. sqq.
99. KM, p. 18., dat. ha A-B.
100. KM, p. 19., dat. ha A (-B?).
101. KM, p. 21., dat. ha A (-B?).
102. KM, p. 22., dat. ha A, cf. n. 1!
103. KM, p. 25., dat. ha A (-B?).
104. KM, p. 31., dat. ha A-B.
105. KM, p. 34., dat. ha C.
106. KM, p. 39., dat. ha C.
107. Much, MZK, N. F. XIV, 1888., p. 7. sqq. — P, p. 99. sqq. — Fiala, WMBH, VI, 1899., p. 141., fig. 8, 9. — Merhart, BJB, 147, 1942., p. 10.
108. Truhelka, WMBH, I, 1893., p. 35. sqq.
109. Fiala, WMBH, VI, 1899., p. 144. sqq.
110. Mandić, GZM, XXXIX, 1927., p. 205.
111. Fiala, GZM, VI, 1894., p. 329. sqq.

112. Mandić, GZM, XLIII, 1931., p. 13. sqq.
113. Sielski, GZM, XLIII, 1931., p. 9. sq.
114. KM, p. 32., dat. ha A—B. — Truhelka, GZM, XIX, 1907., p. 72. sqq., navodi još dva manja nalaza iz Tešnja, koji su, čini se, ostaci ostava. Dat. ha Aa?
115. Fiala, WMBH, VI, 1899., p. 141. sqq.
116. Dragičević, GZM, IX, 1897., p. 479. sq.
117. Čović, GZM, n. s. X, 1955., p. 91. sqq. (bez užeg datiranja).
118. Truhelka, GZM, XXV, 1913., p. 325. sqq. — Korošec, Novitates, ser. II, 1, 1945., pp. 1.-7. Koroščevo datiranje čak u ranolatensko vrijeme je proizvoljno, jer nalaz iz Velikog Mošunja pripada mlađoj KŽP, i to punom stupnju ha B, dakle cca. 400 g. prije Reineckeovih stupnjeva La Tène A — B!
119. Truhelka, WMBH, XI, 1909., p. 56. sqq.
120. Benac, GZM, n. s. IX, 1954., p. 163. sqq., tab. I, 5, 3, 4, 2, 7, 8. — Za tip britve cf. Pittioni, Grundlagen etc., 1949., fig. 66, 27.
121. Truhelka, GZM, XIX, 1907., p. 62. sqq. (britva p. 64); cf. Merhart, ibidem.
122. Radionice brončanih artefakata dokazuju nalazi kalupe za lijevanje iz sojeničkih naselja Ripač i Donja Dolina, v. Truhelka, GZM, 1914., fig. 51, 70.
- 122a. P, p. 94. sq. — Cf. Brunšmid, VHAD, n. s. VI, 1902., pp. 52., 58. sq. — Nalaz navodne ostave iz Spiča u AMZ sastoji se od 13 brončanih sjekira, 1 spiralnog ulomka i 1 bakrenog čekića (ovaj potonji je eneolitički).
123. Ostava je neobjavljena, a čuva je NMW, za psalije cf. Vinski, Rad VM, 4, fig. 30, 31 (u štampi), dat. rani ha C.
124. KM, p. 36., dat. ha C.
125. KM, p. 53. sq., jedan kelt dat. ha A (— B?).
126. Szombathy, MPK, II, 2, 1913., p. 134. passim. — Cf. Kossack, o. c., p. 40.
127. Šmid, Carniola, II, 1909., p. 113. sqq.
128. Šmid, o. c., p. 116.
129. Šmid, o. c., p. 116. sq.
130. Šmid, o. c., p. 129.
131. Šmid, o. c., p. 130.
132. Saria-Klemenc, Blatt Rogatec, 1939., pp. 14., 57.
133. Pokrajinski muzej Maribor, v. Baš, Časopis zgod. narodopis., XXVIII, 1933., p. 37. sq.
134. Smodič, Arheol. vestnik, VI, 1, 1955., pp. 82.-92.
135. Smodič, o. c., pp. 90., 92. — Datiranje preuzeto od Sarie i Klemenca, Blatt Rogatec, 1939., p. 68 (»Stufe D nach Reinecke«).
136. Mladi su tipovi u ovoj ostavi: Smodič, o. c., srp na tab. I, 9, koplje na tab. I, 25, kelt na tab. II, 13, mač na tab. II, 18 etc. — Starè, o. c., p. 107., naslućuje također mlade elemente u toj ostavi.
137. Hampel, o. c., II, passim.
138. Déchelette, o. c., p. 163. sqq., Appendix I + karta.
139. Duhn, Ebert RL, II, 1925., p. 365. sqq.
140. Kostrzewski, Ebert RL, II, 1925., 381. sqq. — Szafranski, o. c., p. 129. sqq.
141. Behrens, o. c., p. 1. passim. — Sprockhoff, o. c., p. 1. passim.
142. Zannoni, La fonderia di Bologna, 1888., p. 48. sq.

143. HS, p. 24.
144. Déchelette, o. c., p. 164.
145. Garašanin M., Starinar n. s., III-IV, 1955., p. 263. sqq.
146. Childe, Danube, pp. 284. sqq., 381., 400. sqq.
147. Miložčić, Actes de la IIIe Session, Congrès int. etc. Zürich, 1953., p. 274., fig. 41 (p. 266. sqq. opsežno dokumentirana Miložčićeva kritika kronologije-brončanog doba Childea i Tompe).
148. Brunšmid, VHAD, n. s. VII, 1903./4., p. 63. sq., fig. 24-26, grob 121.
149. Hoffiller, VHAD, n. s. XV, 1928., p. 249. sqq., tab. VI, p. 252., fig. 2.
150. Miložčić, Germania, 30, 1952., p. 323.
151. Miložčić, o. c., p. 324.
152. Ovi su podaci potpuniji po broju i točnije datirani od onih iznesenih usput u prethodnom izvještaju o iskopavanju nekropole u Vukovaru, v. Vinski, Ljetopis JAZU, 60, 1955., p. 236.
153. Holste, WPZ, XXVII, 1940., pp. 17., 22. sqq. — Gallus-Horváth, o. c., pp. 13. sqq., 51. — Hoffiller, CVA Yougoslavie, Zagreb, 2, 1938., Vic, III, p. 2. sqq. — Vinski, o. c., p. 234. sqq.
154. Hoffiller, VHAD, n. s. X, 1909., p. 120. sqq. — Hoffiller, Strena Buliciana, 1925., p. 1. sqq. — Klemenc, Blatt Zagreb. 1938., p. 76. sqq. (sve bez užeg datiranja).
155. P, p. 159. sqq. — Brunšmid, VHAD, n. s. III, 1898./9., p. 137. sqq. (bez užeg datiranja).
156. Richthofen, Serta Hoffilleriana, 1940., p. 43. sqq. (s mnogim podacima, pojedinim netočnostima i bez užeg datiranja), p. 53., popis pojedinih lokaliteta sa žarama KŽP je samo djelomično točan.
157. Svih pet lokaliteta je neobjavljeno.
158. Hoffiller, Časti i dobru zavičaja, 1937., p. 295. sq. (bez užeg datiranja).
159. Svih šest lokaliteta je neobjavljeno.
160. Oba su lokaliteta neobjavljena, za Sotin cf. Richthofen, o. c., p. 46., n. 5.
161. Brunšmid, o. c., p. 142. — Ljubićevi su podaci nejasni, v. P, p. 158., s drugim materijalom, (cf. Brunšmid, ibidem).
162. P, p. 71. sqq.
163. Buttler, o. c., p. 283. sqq. (materijal pripada Muzeju hrv. arh. spom. u Splitu).
164. Prije su se prve pojave velikih lučnih fibula »dalmatinskog« tipa datirale suviše rano, već oko 1125. g., ali sada se to datiranje snizilo u 11. stoljeće, cf. Miložčić, Jahrbuch RGZM, 2, 1955., p. 166. sqq. — Drugačije, Sundwall, Comm. Human. Lit. etc., XXI, 2, 1955., p. 10. sqq.
165. Brunšmid, VHAD, n. s. IV, 1900., p. 43. sqq.
166. Brunšmid, o. c., tab. I, 2-13.
167. Brunšmid, o. c., fig. 41, 42, 37, 36. — Cf. Merhart, o. c., p. 80. sq.
168. Brunšmid, o. c., p. 49. sqq., fig. 43, 46.
169. Déchelette, o. c., p. 181. sqq., Appendix II, p. 150. sqq., s popisom kalupa u Francuskoj.
170. Truhelka, GZM, 1914., p. 96., fig. 70. gore.
171. Truhelka, o. c., fig. 70, 51. — Za daljnje podatke o kalupima u Bosni cf. Čurčić, GZM, XX, 1908., p. 85.

172. Tako na pr. Mozsolics ukazuje na neke ostave dat. ha A i na ostave dat. ha A—B u Erdelju, v. Mozsolics, Acta Arch. Acad. Scient. Hungar., III, 1953., p. 106.
173. Peroni, o. c., pp. 76., 89. — Cf. Pittioni, Origines, 1954., p. 108. — Značajnu i opsežnu publikaciju ostava iz Italije, s novom kronološkom klasifikacijom priprema Müller-Karpe, RGF, 22 (u štampi).
174. Peroni, o. c., p. 75. sq.
175. Starija KŽP traje po Merhartu od 13.-11. stoljeća, t. j. u Srednjoj Evropi počinje oko 1250. g. i prestaje oko 1100. - 1050. g., a po Milojčiću počinje starija KŽP prije 1225. g. i prestaje čak poslije polovice 11. stoljeća, t. j. iza 1050. g., cf. Merhart, BJB, 147, 1942., pp. 71. sqq., 85; Milojčić, Jahrbuch RGZM, 2, 1955., p. 169. — Prema tome ne možemo prihvatiti mišljenje Garašanina, da mlađa KŽP (stupanj ha B) počinje već 1125. g., nadalje, da starija KŽP (stupanj ha A) traje samo od 1230. g. do 1125. g. (odnosno cca. 105 g.), cf. Garašani M., Vesnik Vojnog muzeja, 3, 1956., p. 12. Vremenski razmak od 105 godina bezuvjetno je prekratak za trajanje starije KŽP. Vrijeme oko 1125. g. pa sve do približno poslije 1050. g. pripada, po našem mišljenju, fazi ha A₂, dok faza ha B₁ počinje iza toga datuma, ako računamo početak stupnja ha B poslije 1050. g. (cf. Pittioni, Grundlagen etc., 1949., p. 183). — Stupnjevanje KŽP je inače u literaturi prilično neizjednačeno, tako na pr. Kossackov stupanj ha A₂ traje i u 10. stoljeću, pa Hawkesov stupanj bronca E = ha A počinje veoma kasno, čak oko 1050. g., cf. Hawkes i Kossack, Atti del Io Congresso int. di preistoria etc., 1950., p. 256. (tabela), p. 373., fig. 3 (tabela). Po Pittioniju počinje stupanj ha A negdje u drugoj polovici 12. stoljeća, a stupanj ha B završava prije sredine 8. stoljeća, cf. Pittioni, Origines, 1954., p. 111.

* Ovaj rukopis je dovršen 1. septembra 1956. god.

ZUSAMMENFASSUNG

Die bisherigen Kenntnisse über das Vorhandensein und die Verbreitung von Hortfunden in Kroatien sind mangelhaft hinsichtlich derjenigen im Archäologischen Museum in Zagreb. Von diesem Material ausgehend wird versucht, eine Übersicht aller nach Möglichkeit erreichbaren, meist bronzenen Hortfunde zusammenzustellen, mitinbegriffen die sog. Sammelfunde, Hortfundreste, bzw. auch solche die aus vernichteten Horten übrig geblieben sind. Ausgeschlossen sind nur die bronzenen Streufunde und ausserdem sämtliche kupfernen Hort- und Einzelfunde.

Nach einleitendem Kommentar zum Stand der Forschung vom 19. Jrh. bis heute (vgl. Anm. 4-36) — nebst Bemerkungen zu chronologischen Fragen, ausgehend von Reineckes »bayerischer« Stufenfolge, die von der Marburger Schule, sowie zum Teil von der Wiener Schule weiter ausgebaut ist und welche die Wiener Schule selbst auf die Bronzezeit Ungarns anzuwenden für notwendig fand (Anm. 18, 24, 25) — wird eigens auf die posthume Materialpublikation von Holste hingewiesen (Anm. 20). Diese enthält u. a. südosteuropäischen Hortfunddarstellungen, etliche (cca 16) aus Kroatien und dem syrmischen Gebiete der Vojvodina, ohne jedoch damit ein zahlenmässig genügendes Bild aller einschlägigen Horte aus diesem Bereich zu bieten.

Im Archäologischen Museum in Zagreb wurden sämtliche Hortfunde revidiert und in beiliegender Fundliste in kroatischer Sprache in kürzester Form vermerkt. Miteinbezogen sind, nebst Horten aus den Provinzmuseen, auch diejenigen aus dem syrmischen Gebiete der Vojvodina (darunter 3 im Nationalmuseum von Beograd), um die Hortfunde aus diesem Raum möglichst vollständig vorlegen zu können. Viele davon sind bisher unbekannt und auch deswegen soll hier fundstatistisch vorgegangen werden.

Die Zahl sämtlicher Hortfunde in Kroatien, miteingeschlossen das syrmische Gebiet der Vojvodina, beträgt 70, davon sind etwa 13 unsicher. In Kroatien liegen 57 Fundorte und 13 im zur Vojvodina, bzw. zu Serbien gehörenden Teil von Syrmien. Das Archäologische Museum von Zagreb bewahrt 49 Horte, in elf anderen Museen liegen 21 Horte (1 in Privathänden und 3 sind verschollen). Abgesehen von den Horten, die Holste gezeichnet hat und die nicht datiert sind, wurden an anderen Stellen 10 Horte veröffentlicht, mit mehr oder weniger benutzbaren Datierungen (Adaševci, Batina, Bežanija, Donji Petrovci, Markušica, Privina Glava, Sitno, Sviloš, Šaregrad u. Zagreb); einige Horte findet man mitunter noch andersorts, aber ohne Datierung. Unveröffentlicht und nie abgebildet sind 33 Horte (Apatovac, Balina Glavica, Bistranski Ivanec, Bošnjaci, Brodski Varoš, Cerna, Dalj, Donja Poljana, Gornji Slatinik, Jarak, Javornik, Kupinovo, Legrad, Lisine, Londžica, Lovas, Nijemci, Obrež, Peklenica, Pričac, Primošten, Privlakain, Selci, Slatina Bučićka, Slavonski Brod II, Sotin, Sremska Mitrovica, Struga, Veliko Nabrđe, Vičja Luka, Vukovar, Zbjeg u. Zelešta). Es gibt 12 Horte mit über 100 Bronzen

(Beravci, Bingula-Divoš, Bizovac, Brodski Varoš, Gornji Slatinik, Lisine, Lovas, Otok-Privlaka, Podcrkavlje-Slavonski Brod I, Pričac, Veliko Nabrđe u. Vukovar). Alle Bronzen aus sämtlichen 70 Horten betragen insgesamt etwa 4389 Stück (ungerechnet diejenigen aus 3 verschollenen Horten in Istrien: Baredine, Debeljak u. Oprtalj). Davon liegen im Archäologischen Museum in Zagreb etwa 3429 Stück, die übrigen 960 Stück in anderen Sammlungen. Nebst üblicher Gelbbronze ist gelegentlich Weissbronze vorhanden. In 3 Bronzehorten gibt es etwas Eisen (Bežanija 1, Legrad 1, Šarengrad 6). Goldschmuck kommt selten vor und zwar im Hortfund Lovas 14 Stück, im Schatzfund Privlaka-Nin 33 Stück; aus dem Hortfund Bošnjaci ist 1 Goldspiralplatte noch vor der Bergung in Verlust geraten. Von 5 Horten (Bistranski Ivanec, Gornja Vrba, Siče, Šarengrad, Topličica I) sind keramische Gefässfragmente vorhanden (davon besterhalten das Gefäss von Šarengrad, vgl. Anm. 42). Es handelt sich um einfache Tonware der Urnenfelderkultur. Dazu sind in den der Fachwelt unbekannteren Horten von Lovas und Vukovar noch 2 Gefässe von pannonischer Keramik anzuführen. Es bestehen noch für einige von den Urnenfelderhorten Angaben von keramischen Resten, die aber nicht geborgen wurden. Es gibt jedoch genauere Angaben auch von solchen Horten, die in der Erde ohne Gefäss vergraben wurden.

Die beiliegende Verbreitungskarte zeigt uns 3 geographische Gruppen von Fundorten: a) eine syrmisch-slavonische Gruppe von 43 dichtgereihten Fundorten im östlichen Zwischenstromland; b) eine »zagorjanisch-drauländische« Gruppe von 12 dichtgereihten Fundorten in NW-Kroatien. Beide befinden sich nördlich der Save aber sie trennt ein hortfundortloser Raum. Die dritte Gruppe c) kann man »gebirgskroatisch-adriatisch« bezeichnen, sie besteht aus 15 Fundorten südlich der Save. Davon sind 14 Fundorte (abgesehen von Sisak) zerstreut in Gebirgsgegenden und an der Adria. — Die Funddichte der Horte ist entschieden bedeutend grösser im Zwischenstromland der Drau-Donau und der Save, als in den balkanisch-adriatischen Gebieten Kroatiens. Die Gegend an der Save um Slavonski Brod zeigt ohne Zweifel die allergrösste Funddichte des Zwischenstromlandes. Man ist berechtigt ebendort ein Produktionszentrum von Bronzeartefakten vorauszusetzen, weil einige der dortigen gleichzeitigen grossen Hortfunde untereinander in engster Beziehung sind: Podcrkavlje-Slavonski Brod I, Gornji Slatinik und Brodski Varoš (beide letzteren in der Literatur unbekannt). Der Hort von Brodski Varoš ist, übrigens, mit seinen etwa 700 Bronzen, voraussichtlich der grösste Urnenfelderhort in Jugoslawien. Der zweitgrösste jugoslawische Hort von Lovas in Syrmien ist allerdings mittelbronzezeitlich und soll andernorts ausführlich behandelt werden. Ob der Hort Otok-Privlaka z. B. wegen Gusskuchen als Giesserhort zu bezeichnen ist oder nicht, muss mangels genauerer Angaben dahingestellt bleiben. Giesserwerkstätten sind auf Grund der Fundumstände für die Giesserhorte von Brodski Varoš und von Bizovac (Anm. 45) anzunehmen, ebenfalls ein Schmelzofen bei der Fundstelle des Giesserhortes Miljana (Anm. 46). Eine grössere Anzahl von Giessereien dürfte trotzdem bestanden haben. Viele von den übrigen Hortfunden gehörten vermutlich Händlern, oder sind nicht mehr im Rahmen des üblichen Hortzugehörigkeitsschemas zu bestimmen. Als Hort mit Votivbronzen ist wahrscheinlich Drežnik I (Pećina na Korani), wegen der hervorragend gearbeiteten Riesenbogenfibel zu bezeichnen, vielleicht auch die grossen Nadeln von Peklenica, oder die Posamenteriefibel von Sviloš usw., obwohl Sviloš auch wertvolles persönliches Gut sein könnte. Voraussichtlich sind gemäss den unbeschädigten Bronzen der Horte von Šarengrad, Vukovar und Lovas, dieselben als Schatzfunde zu deuten,

letzterer auch wegen dem beiliegenden Goldschmück. Die Goldfunde von Bilje, Sisak, Malino und Čepin (Anm. 50—53) sind als unsicher nicht in unsere Fundliste und Karte einbezogen, zum Unterschied von dem unveröffentlichten mittelbronzezeitlichen Goldfund von Privlaka-Nin an der Adria, der als Schatzfund gedeutet werden könnte. Die angeblichen Horte von »Hrvatska« (= Kroatien), Novi Banovci, Plitvice, Grižane - Tribalj (Anm. 56) und Lijevo Sredičko (Anm. 56a) haben mit Hortfunden nichts gemeinsam und sind entweder Streufunde, oder sie stammen aus vernichteten Gräbern.

Bezugnehmend auf das Zeitbild aller Hortfunde in Kroatien, sei darauf hingewiesen, dass im kroatisch-syrmischen Raum überhaupt keine frühbronzezeitlichen Hortfunde mit Bronzen vorkommen, sonst gibt es nur spezifische Kupferhorte (Bečmen, Vinkovci, Brekinjska und Split-Gripe, Anm. 2, 3, 58), die hier nicht berücksichtigt sind. Mittelbronzezeitlich ist der Schatz von Frivlaka-Nin, dat. Stufe Br B, weiters die beiden verwandten Horte von Lovas und Vukovar, beide dat. Stufen Br B—C. Dieser schöne und seltene Fundstoff bildet eine chronologisch frühere Gruppe mit seinen Problemen, auf die hier nicht weiter eingegangen werden soll. Alle übrigen Hortfunde sind dagegen urnenfelderzeitlich und hauptsächlich ihnen wollen wir diese Zeilen widmen, um sie in ihrer Gesamtheit zu würdigen, ohne allerdings, wie sonst üblich und notwendig, die Einzelheiten jedes Hortfundes zu behandeln, weil viele noch nicht mit reproduziertem Material vorliegen und einstweilen eben nur nach den Originalen beurteilt werden können.

Die im kroatisch verfassten Verzeichnis angeführten Hortfunde haben wir chronologisch nach der üblichen mitteleuropäischen Stufenfolge Reineckes gegliedert, allerdings mit Berücksichtigung neuerer Forschungsergebnisse, die schon zum Teil an einigem jugoslavischen Urnenfeldermaterial, aus Holstes Nachlass, Milojević, Kossack, Müller-Karpe u. a. anzuwenden vermochten (Anm. 18, 20, 22, 32, 35, 59 usw.), obwohl keiner von ihnen die Möglichkeit hatte, sämtliche Hortfunde Kroatiens nach den Originalen zu studieren. Nun sind viele von den Horten nicht einheitlich, weil ältere und jüngere Formen miteinander verflochten sind, sodass sich z. B. häufig Ha A Typen mit Ha B Typen usw. in demselben Horte befinden. Diese Beobachtungen führten zu Datierungen wie Ha A—B, oder Ha B—C (Anm. 61), die auch im Metallkatalog des Belgrader Nationalmuseums häufig vorkommen (Anm. 63). Solche Datierungen dürfen eigentlich nur dann vorgenommen werden, wenn es keine Möglichkeit gibt, eine feinere, bzw. genauere Stufengliederung durchzuführen. Wir ziehen es vor letzteren Weg einzuschlagen, weil es tatsächlich möglich ist, anhand der reichen Hortfundbestände des Archäologischen Museums in Zagreb, eine solche chronologische Einteilung für Kroatien durchzuführen, die man dann weiter auf die übrigen Horte Jugoslaviens anwenden kann. In ungefähr ähnlicher Weise hat Milojević eine engere Stufengliederung für jugoslavische Urnenfelderfunde vorgeschlagen, oder auch Kossack in seiner Unterteilung der älteren Urnenfelderkultur einige Horte aus diesen Gebieten mitberücksichtigt (Anm. 22, 35). Immerhin ergaben sich nach unserer Revision gewisse Unterschiede in der Einordnung einzelner Horte im Bezug u. a. auch auf die Greifbarkeit der Stufe Br D in den Horten.

Unsere Chronologie bezieht sich in erster Linie auf **Hortfunde der Urnenfelderzeit**. Wir unterscheiden innerhalb Reineckes Stufen Ha A und Ha B folgende vier Phasen:

- eine frühe Phase Ha A = Ha A₁,
- eine späte Phase Ha A = Ha A₂,
- eine frühe Phase Ha B = Ha B₁,
- eine späte Phase Ha B = Ha B₂.

Die Horte der Phase Ha A₁ kennzeichnet typisches Ha A Material, zum Teil ohne Beimischungen, obwohl es mitunter einzelne Bronzen gibt, die eine deutliche Tradition aus der Zeit der Stufen Br C und Br D bezeugen. Beispiele: Topličica I, Otok-Privlaka, Javornik, Markušica und Peklenica. — Die Horte der Phase Ha A₂ enthalten typisches Ha A Material, einerseits mit seltenen Spuren älterer Tradition, andererseits aber mehr oder weniger häufige Ha A Formen mit jüngerer Tendenz und mit deutlichen Beimischungen von einzelnen Ha B Elementen. Beispiele: Beravci, Podcrkavlje-Slavonski Brod I, Brodski Varoš, Siče, Sviloš usw. — Die Horte der Phase Ha B₁ weisen schon typisches Ha B Material auf, gelegentlich auch dazu einzelne Elemente der Ha A Tradition mit jüngerer Tendenz. Beispiele: Kamenica Gora, Bistranski Ivanec und Sitno. — Die Horte der Phase Ha B₂ haben Ha B Material und zumeist keine Ha A Tradition mehr, dafür jedoch Beimischungen der Übergangselemente zur Stufe Ha C, in welche sie teilweise zeitlich hineinreichen. Beispiele: Šaregrad, Adaševci, Drežnik I usw. — Als Beispiele wurden vorwiegend bekannte und ihrem Hauptinhalt nach reproduzierte Horte gewählt, nebst einigen unbekanntem; nähere Angaben findet man in beiliegendem Hortfundverzeichnis.

Die chronologische Gliederung der Horte erfolgte nach typologischer Beurteilung der Bronzen mit Bezug auf das quantitative Vorhandensein einzelner Typen. Wissenschaftlich entscheidender ist die quantitative Relation der Typen in solchen oft augenscheinlich nicht zeitlich homogenen Horten, in welchen Infiltration älterer und jüngerer Formen besteht. Von einer Datierung nur nach den jüngsten Typen in den Horten wird Abstand genommen, weil dies zu Unklarheiten und mitunter zu Fehlurteilen führt (Anm. 62, 70), obwohl es möglich ist, dadurch die Vergrabungszeit des Hortes anzudeuten, aber die typologisch-quantitative Beurteilung bringt mehr Klarheit für Datierungszwecke. Schon Kossack wies darauf hin, dass eine Trennung seiner Stufen Ha A₁ und Ha A₂ nicht immer gut möglich ist (Anm. 64). Die Datierung der Horte, die in unserem kroatisch verfassten Verzeichnis vorliegen, brachte auch manche Schwierigkeiten mit sich und die Besonderheiten der Fundumstände spielen dabei auch eine gewisse Rolle. Abgesehen von verschundenen Horten (Baredine, Debeljak u. Oprtalj) und atypischen Hortfundresten (Slatina Bučička), konnten typische Hortfundreste (Apatovac, Cerna, Donja Poljana), unsichere Horte oder deren Überreste (Ciglenik, Dalj, Donji Petrovci, Nijemci, Sisak, Sremska Mitrovica, Zbjeg) und uniforme Funde von barrenringähnlichen Bronzen (Sotin u. Vičja Luka) nur ungefähr zeitlich festgelegt werden. Auch in der Literatur stösst man auf verschiedene Meinungen, so hält Gallus z. B. die Funde von Batina (Kisköszeg) für einen Hort, obzwar dies Mozsolics bezweifelt (Anm. 66). Obwohl die Bronzen von Mačkovac (in Slavonien) und Nijemci wegen verschiedener Patina wohl aus vernichteten Horten stammen und nicht als geschlossene Funde zu betrachten sind, kann man beide als zur Phase Ha A₂ gehörig beurteilen (bei Mačkovac ist eine gewisse Tendenz zur Phase Ha B₁ mitzuerwägen?). Die späthallstädtische Nadel aus Sitno gehört wahrscheinlich nicht zu den übrigen Bronzen (Anm. 67), die auch sonst vielleicht etwas heterogen sein dürften. Unsere Revision ermöglichte eine neue Datierung des Hortes von Jarčina in die Phase Ha A₂, weil das spätere Schwertscheidenfragment daraus eher dem Hort von Adaševci gehören muss (es wurde scheinbar noch im 19. Jhr. aus Versehen vermischt), der eindeutig mit diesen Stück in die Phase Ha B₂ zu bestimmen ist (Anm. 68). Den Hort Bingula-Divoš datierte Kossack mit seiner Stufe Ha A₁, hier wird dieser Hort, obwohl er recht viele frühe Formen aufweist, doch in die Phase Ha

A₂ datiert, wegen einiger jüngerer Elemente darin, die (D.) Garašanin bewogen haben, ihn sogar in die Zeit der Stufe Ha B zu verlegen, was jedoch abzulehnen ist, weil man solche Horte eben nicht nur nach dem jüngsten Element datieren darf (Anm. 69, 70). Der neu entdeckte Hort von Bistranski Ivanec bei Zagreb entspricht eindeutig der Phase Ha B₁ (Anm. 72 zitiert Vergleiche). Der Hort von Miljana hat relativ mehr Ha B Formen, als derjenige von Beravci, der als Schulbeispiel für die Phase Ha A₂ hervorgehoben werden kann; Miljana gehört jedoch auch in die gleiche Phase. In die Phase Ha A₂ zählen wir u. a. die Horte von Bizovac und Tenja, obwohl die jüngeren Formen und Tendenzen in letzteren zahlenmässig etwas mehr zum Ausdruck gelangen, bzw. im ersteren die älteren Formen noch stärker betont sind (Anm. 73, 74). Einige jüngere Sicheln aus dem Hort von Tenja befinden sich im Museum in Osijek, welche bei Holste nicht vermerkt sind. Die zu Ha B neigenden Formen sind im Hort von Bizovac stärker vertreten, als dies aus der Mappe von Holste ersichtlich ist, weil ein Teil ebendieser Bronzen dort nicht abgebildet ist.

Überhaupt ist die zahlenmässige Proportion der Typen in den Horten der Phase Ha A₂ nicht einheitlich. Als Beispiel kann man die relative chronologische Beziehung einiger Horte (Anm. 75) untereinander anführen: Topličica I und Otok-Privlaka mit proportionell minimalen jüngeren Formen sind eindeutig Ha A₁; Bizovac zählen wir allerdings schon zu den relativ ältesten Horten von Ha A₂, danach folgen Tenja, Podcrkavlje-Slavonski Brod I und relativ etwas jünger, innerhalb von Ha A₂, sind Beravci und Siče. Wegen der Typenvariabilität und der grossen Zahl von Horten kann man dies auch (mangels einer besseren Bezeichnung) als einen Komplex der Phase Ha A₂ darlegen. Es gibt auch einzelne Unterschiede in der Datierung unserer Horte bei Peroni (Anm. 76, 77), die hier nicht erörtert werden sollen, weil es ebenso möglich ist z. B. den Hort von Bizovac als einen der relativ jüngsten der Phase Ha A₁, oder auch einen als relativ ältesten der Phase Ha A₂ in der zeitlichen Stufenleiter der älteren Urnenfelderkultur im Drau-Donau und Save Zwischenstromland zu bezeichnen.

Die Statistik der datierten sicheren und möglichen Hortfunde aus Kroatien und dem syrmischen Gebiete der Vojvodina ergibt folgende Angaben:

Stufe Br B —	1 Hort,
Stufen Br B—C —	2 Horte,
Phase Ha A ₁ —	8 Horte,
Phase Ha A ₂ —	40 Horte,
Phase Ha B ₁ —	5 Horte,
Phase Ha B ₂ —	10 Horte,
Unbestimmbare Urnenfelderzeit	4 Horte
Ingesamt	70 Horte.

Aus diesen Zahlen ersieht man deutlich ein gewaltiges Vorherrschen der Ha A₂ Horte. Die Höchstzahl 40 dürfte man auf etwa 36 reduzieren, wenn man Mačkovac, Nijemci, Sremska Mitrovica und Donji Petrovci als unsicher, im Sinne von geschlossenen Funden, abrechnet, obwohl sie hier einzeln mitgerechnet wurden. Den Sammelfund Podcrkavlje-Slavonski Brod I, der aus 2 noch im 19. Jrh. vermischten gleichartigen Horten besteht, rechneten wir als 2 Horte. — Die syrmisch-slavonische Gruppe besteht (nebst 2 mittl-bronzezeitlichen) aus 41 Fundorten der Urnenfelderzeit, davon entfallen 30 auf Ha A₂ Horte (dazu 3 Horte Ha A₁, 1 Hort Ha B₁, 7 Horte Ha B₂); die »zagorjanisch-

drauländische« Fundortgruppe enthält 6 Horte Ha A₂ (dazu 3 Horte Ha A₁, 2 Horte Ha B₁, 1 Hort Ha B₂); aus der »gebirgskroatisch-adriatischen« Fundortgruppe sind (nebst 1 mittelbronzezeitlichen) 4 als nicht datierbar auszuschneiden, unter den übrigen gibt es 4 Horte Ha A₂ (dazu 2 Horte Ha A₁, 2 Horte Ha B₁, 2 Horte Ha B₂). Sämtliche unsichere Bronzefunde, die als Hortfunde möglich sind, wurden mitberechnet.

Die bisherigen Ergebnisse sind folgendermassen zusammenzufassen:

1. Die mittlere Bronzezeit ist, von Streufunden und Grabfunden abgesehen, in Kroatien mit drei bisher völlig unbekanntem Hortfunden vertreten.

2. Die Stufe Br D lässt sich, von Streufunden und Grabfunden abgesehen, in Kroatien nur an einzelnen Elementen eines Hortfundes typologisch nachweisen, der jedoch schon der Phase Ha A₁ angehört. Mittelbronzezeitliche Tradition ist an einigen Bronzen von Hortfunden der Stufe Ha A deutlich feststellbar.

3. In der Urnenfelderzeit unterscheidet man vier enger bestimmte Phasen mit statistischen Nachweis der grössten Zahl an Ha A₂ Hortfunden und der kleinsten Zahl an Ha B₁ Hortfunden. Das Vergraben der Horte beweist bekanntlich Unruhen, verbunden mit Kriegen und Wanderungen in der Urnenfelderzeit. Nach der Gesamtzahl der zeitlich verschiedenen Hortniederlegungen zu urteilen, dürften sich einige, teils stärkere, teils schwächere Unruhen abgespielt haben: die Unruhen beginnen etwa nach 1250 mit Phase Ha A₁ am Ende des 13. Jrh. und im 12. Jrh., sie erreichen ihre Kulmination etwas später, zur Zeit der Phase Ha A₂, vermutlich im 12. und 11. Jrh.; in der Phase Ha B₁, etwa im 10. Jrh., lassen die Unruhen nach, aber sie verstärken sich wieder irgendwann im 9. — 8. Jrh. zur Zeit der Phase Ha B₂, um dann in den Anfängen der Stufe Ha C, etwa um 750 aufzuhören. Das häufige Vorkommen von Verflechtungen der Bronzetypen in den Horten mit Infiltration älterer und jüngerer Typen von Bronzen und umgekehrt, ermöglicht die Voraussetzung vom Dauern einiger Typen und eine fast ununterbrochene Entwicklung der Bronzemetallurgie, ohne scharfe Unterbrechung, trotz der Unruhen, vom 12. Jrh. bis in das 8. Jrh.

4. Die Phase Ha A₂ ist die eigentliche Blütezeit der Hortfunde in Kroatien, beurteilt sowohl nach der Fundortdichte, als nach der Bronzemasse, der Formenmannigfaltigkeit und der metallurgischen Entwicklung, womit eben das Drau-Donau und Save Zwischenstromland besonders reichhaltig in diesen Zeiten sein musste.

Der Komplex der Phase Ha A₂ ist natürlich nicht nur auf Kroatien beschränkt und deswegen soll noch kurz auf eine Reihe von Hortfunden im übrigen Jugoslawien hingewiesen werden, ohne jeden Anspruch auf Vollständigkeit, zumeist anhand der Literatur (Anm. 86—136), mit dem Versuch der Verwendung unserer hier vorgeschlagenen Chronologie auch an diesem Material, aber nur soweit die Hortfundbronzen in mitunter nicht genügend klaren Reproduktionen eine teilweise sichere Datierung erlauben.

Aus der Vojvodina, ausserhalb Syrmiens, ist uns ein unveröffentlicher Hort aus der Bačka (Anm. 84a, 85) bekannt, das ist derjenige von Hajdukovo (Bački vinogradi), dat. spätestens etwa Ha A₁ der aber noch starke mittelbronzezeitliche Elemente enthält. Als unsichere Horte sind die vermutlich mittelbronzezeitlichen Funde von Kolut und Šapnja zu erwähnen, dazu noch der verschollene urnenfelderzeitliche Hort von Subotica. Im Banat gibt es eine grössere Anzahl von Hortfunden. Wir beschränken uns auf folgende,

bisher ungenügend datierte Horte aus dem Banat (2 Fundorte davon wohl im rumänischen Banat, Anm. 87-97):

Bordoš-Vološinovo (Novi Bečej) - Ha A₂,
Veliko Središte — Ha A₂ (?),
Rankovićevo (Banatski Karlovac) — Ha A₂,
Karansebes — Ha A₂,
Mesić — Ha A₁,
Vršac-Kozluk (?) — Ha A₁,
Berzaska — Ha A₁ (mit jüngerer Tendenz),
Markovac — Ha A₁ (mit jüngerer Tendenz),
Mali Žam — Ha A₂,
Gaj — Ha A₁.

Aus dem Serbien im engeren Sinn bringen wir eine Anzahl von Horten, deren Datierung allerdings schon zumeist nach Reineckes Stufenfolge vorliegt, jedoch nicht die genauere Datierung, die wir hier anzuwenden versuchten (Anm. 98-106):

Beograd — Ha A₁,
Brestovik — Ha A₂,
Brestovik - Hladne vode (1951) — Ha A₂,
Brestovik - Hladne vode (grosser Hort) — Ha A₂,
Vinča — Ha A₂,
Kostolac — Ha A₂,
Rudnik — Ha A₂,
Budišić — Ha B₂ - C,
Rudovci — Ha B₂ - C.

Anhand dieser Angaben ist es vollkommen klar, dass der Komplex der Phase Ha A₂ in der Vojvodina und in Serbien ebenfalls relativ stärker vertreten ist, obwohl nicht alle Horte angeführt sind; einzelne Horte sind uns unzugänglich.

Aus Bosnien und der Hercegovina ist zwar die Hauptzahl der Horte veröffentlicht, aber dieselben sind bisher ungenügend oder überhaupt nicht datiert, einige sind wohl noch unveröffentlicht (Jajce, Donja Dolina u. s. w.). Besonders soll der hervorragende Hort von Krehin Gradac genannt werden (Anm. 107); er gehört einerseits eher noch der Phase Ha B₁ an, obwohl andererseits die Zugehörigkeit zur Phase Ha B₂ durchaus nicht auszuschliessen ist, somit muss einstweilen dieser Hort in die Zeit der vollen Stufe Ha B datiert werden. Es würde sich lohnen ihn an anderer Stelle ausführlich zu behandeln.

Von den übrigen bosnischen Horten bringen wir alle uns bekannten (Anm. 108-119) mit unserer Datierung:

Šumetac (Podzvizd) — Ha A₁,
Donja Zgošća (Motke) — Ha A₁,
Novi Grad (in Bosnien) — Ha A₁,
Peringrad — Ha A₁ (mit jüngerer Tendenz),
Blatnica — Ha A₁ (mit jüngerer Tendenz),
Brezovo polje — Ha A₂,
Tešanj (Anm. 114) — Ha A₂ (nicht mit dem gleichnamigen Grabfund zu verwechseln, dazu noch 2 Hortfundreste etwa Ha A₂?).

Mačkovac (in Bosnien) — Ha B₁,
Hrge — Ha B₁,
Lukavac — Ha B₁,
Veliki Mošunj — Ha B₁ — B₂ (?),
Drenov Dol — Ha B₂.

Den angeblichen Grabfund von Grapska (Anm. 120) halten wir eher für einen Hort und datieren ihn Ha A₂. Der Grabfund von Tešanj (Anm. 121) ist allerdings schon aus der vollen Stufe Ha B, vielleicht Ha B₂. Mit Import von Bronzen aus der Panonischen Ebene nach Bosnien ist zu rechnen, obwohl auch Voraussetzungen für lokale Werkstätten bestehen. In Bosnien ist eindeutig eine relativ grössere Zahl von Horten der jüngeren Urnenfelderzeit festzustellen, sodass hier das Gesamtbild sich ungefähr demjenigen Gebirgs-Kroatiens nähert, aber sich vom kroatisch-syrmischen Zwischenstromland und den donauländischen serbischen Gebieten einigermaßen unterscheidet.

Aus der Crna Gora (Montenegro) sind uns nebst dem mittelbronzezeitlichen Fund von Spič (Anm. 122a) keine Horte bekannt (abgesehen von einem unverbürgten angeblichen Neufund in Spuž bei Titograd, den wir nicht miteinbeziehen); aus dem Kosovo-Metohija Gebiet gibt es zwei Horte jüngsturnenfelderzeitlichen Gepräges, hier wohl schon beide Stufe Ha C, das sind Kosovo-Janjevo und Janjevo (Anm. 123, 124). Aus Makedonien ist nur ein vernichteter Hort aus Gostivar zu erwähnen (Anm. 125).

Wir verfügen über keine genügenden Angaben aus dem benachbarten Slovenien. An erster Stelle sei auf das berühmte Wehdepot von Škocijan (St. Kanzian) verwiesen (Anm. 126), mit seltenen Ha A₁ Typen, mehreren Ha A₂ Typen und sonst überwiegend Ha B Typen. Dieser spezifische Hort wird allgemein als jungurnenfelderzeitlich bezeichnet.

Von den Hortfunden in Krain seien nur einige genannt (Anm. 127-131): Črmošnjice — Ha A₁ (mit jüngerer Tendenz), Gornji Log — Ha A₂, Jurkavas — Ha A₁; der Hort aus Bled gehört voraussichtlich in die ältere Urnenfelderzeit; den Hort Veliki Otok kann man nach der Literatur kaum datieren.

Aus dem nördlichen Slovenien können wir die Horte von Slovenska Bistrica und Bela-Poljčane (Anm. 132), wegen Mangel an Bildvorlagen, nicht näher beurteilen. Der Hort von Hoško Pohorje (Anm. 133) ist wohl der Phase Ha A₂ zuzurechnen. Abgesehen von einigen kleinen Horten, sei noch auf den unlängst veröffentlichten schönen Hort von Završje-Čeremošiče aufmerksam gemacht, der unseres Erachtens eindeutig der Phase Ha A₂ angehört. (Anm. 134-136). Trotz mangelhafter Angaben überwiegen in Slovenien (von Škocijan abgesehen) wahrscheinlich die Horte der Stufe Ha A.

Das Territorium von Jugoslawien weist insgesamt ungefähr die Zahl von 148 Hortfunden auf, berechnet von der Stufe Br B bis in die Frühzeit der Stufe Ha C, miteingeschlossen die vernichteten Horte. Nach der administrativen Organisation des Staates und bezugnehmend auf die Lage der Fundorte, ergeben sich folgende Zahlen von bronzenen und goldenen Hortfunden in den einzelnen Bundesländern: Kroatien 57, Serbien 55, Bosnien u. Hercegovina 19, Slovenien 15, Makedonien 1, Montenegro 1. — Diese Hortfundstatistik ist für Kroatien vollständig, für die anderen Länder aber nur ungefähr. Höchstwahrscheinlich liegt die grösste Zahl der Horte in Kroatien, auch ohne die Fundorte des zur Vojvodina, bzw. Serbien gehörenden syrmischen Gebietes. Eine annähernd grosse Zahl von Fundorten hat Serbien, aber bedeutend kleiner ist ihre Zahl in den übrigen Ländern. In Kroatien, Serbien und Slovenien ist eine beträchtliche zahlenmässige Über-

legenheit von Hortfunden der älteren Urnenfelderkultur festzustellen, die in der Zeit der Phase Ha A₂ ihr Maximum erreicht. Voraussichtlich dominieren überhaupt zahlenmässig in ganz Jugoslawien die Horte der Phase Ha A₂, obwohl es diesbezüglich gewisse Unterschiede in einzelnen Bundesländern gibt, so z. B. in Slovenien. Nur in Bosnien ist laut unserer Statistik, die Lage verschieden, weil dort die Zahl der Ha A Horte mit derjenigen der Ha B Horte ungefähr gleich hoch ist. Es ist möglich, dass sich in den bosnischen Bergen die Unruhen nicht mit solcher Schärfe auswirkten und damals dürfte sich das Leben dort etwas ruhiger gestaltet haben, als in der Pannonischen Ebene. Jedenfalls ist die Stufe Ha B in Bosnien sehr deutlich vorhanden und könnte vielleicht noch eingehender gegliedert werden. Es wäre zu wünschen, dass man zukünftig sämtliche Hortfunde Jugoslawiens genau verzeichnet und kartiert, um auf diese Weise zu vollkommeneren Ergebnissen zu gelangen.

Werfen wir zuletzt noch einen Blick auf das übrige archäologische Quellenmaterial, d. h. die Gräber- und Siedlungsfunde der Urnenfelderkultur in Kroatien und im syrmischen Gebiete der Vojvodina. Die Leichenverbrennung ist in der Pannonischen Ebene bekanntlich schon vorurnenfelderzeitlich (Anm. 150); das bezeugt u. a. die syrmische Nekropole von Surčin (dat. Stufen Br B-D), aber auf das vorurnenfelderzeitliche Fundmaterial wollen wir hier nicht eingehen. Es muss erwähnt werden, dass wir ein ziemlich mangelhaftes Bild von den Gräbern der Urnenfelderkultur in Kroatien haben (es handelt sich nur um Flachgräber) und es ist noch nicht gut möglich eine Gliederung in Phasen überall durchzuführen, oder sonstige besondere Schlüsse aus diesen ungenügenden Funden zu ziehen. Die grossen Nekropolen von Batina (Kis-Köszeg), Dalj, Vukovar, nebst unveröffentlichten Gräbern von Šareograd, alles am rechten Donauufer, gehören durchwegs der Phase Ha B₂ und der frühen Stufe Ha C an (Anm. 153). Chronologisch wichtig ist die kleinere Nekropole von Velika Gorica bei Zagreb (Anm. 154), die wir eindeutig in die Phase Ha B₁ datieren, desgleichen wohl die Nekropolen Treščerovac und Krupača (Anm. 155). Unveröffentlicht sind noch die Gräberfunde Zagreb-Vrapče, Martijanec, Sirova Katalena, Mrsunjski lug und Osijek, alles Funde der Phase Ha A₁ (Martijanec und Sirova Katalena haben noch Br D Elemente in den keramischen Formen), dagegen sind die etwas jüngeren Gräber von Zagreb-Horvati (Anm. 156) schon aus der Phase Ha A₂, vermutlich die einzigen in Kroatien aus dieser Hauptunruhenzeit. Die übrigen Urnenfunde, die Brandgräber beweisen, lassen sich noch nicht so genau festlegen, so z. B. Novigrad Podravski, Sedlarica (wohl Stufe Ha A?), weiter (alles Stufe Ha B) Ozalj (?), Popov dol, Mitrovac, Valpovo, Stari Slankamen u. s. w.

Abgesehen von einigen unsicheren Siedlungsfunden (Bregana, Brlog na Kupi, Kirinograd, Lepoglava, Erdut u. a.), die voraussichtlich in die jüngere Urnenfelderkultur eingereiht werden sollten, sei noch auf den slavonischen Fundort Novigrad an der Save aufmerksam gemacht, wo Brunšmid eindeutige Siedlungsspuren feststellen konnte (Anm. 165). Grobe Siedlungskeramik (Anm. 166) ist jungurnenfelderzeitlich, die vorgefundenen Bronzen und die Gussform (Anm. 167, 168) erlauben uns eine genauere Datierung dieser Siedlungsstätte in die Phase Ha B₁. Aus den berühmten Pfahlbausiedlungen in Donja Dolina an der Save und in Ripač an der Una (beide im bosnisch-kroatischen Grenzgebiet) stammen ähnliche Gussformen (Anm. 170, 171), die jedenfalls der jüngeren Urnenfelderkultur angehören. In Kroatien sind bisher keine Siedlungsspuren der älteren Urnenfelderkultur festzustellen, aber diese Tatsache gestattet noch keine Rückschlüsse, weil es

Gräber der Stufe Ha A gibt. Immerhin, wenn man sich vorstellt, dass Horte Unruhen bedeuten, die Siedlungen zerstören, so ist folgende Tatsache nicht unwesentlich, die wir statistisch belegen können: Im Zwischengebiet der Drau-Donau- und Save ist die Zahl aller Horte der Stufe Ha B fast drei ein halb mal kleiner, als diejenige sämtlicher Horte der Stufe Ha A.

Die vier Phasen der Urnenfelderkultur haben bestimmt eine Verbreitung auch ausserhalb Jugoslawiens und es würde sich lohnen, die vielen Horte aus Ungarn, Rumänien u. s. w. in diesem Sinne zu prüfen, um z. B. diejenigen der Phase Ha A₂ (Anm. 172) mit unseren Hortfunden zu vergleichen. Es besteht noch die Möglichkeit gewisser Änderungen der zeitlichen Zugehörigkeit einzelner Horte innerhalb der cca 200-jährigen Zeitspanne der älteren Urnenfelderkultur, wenn man die Unterschiede unserer Datierung mit derjenigen von Peroni (Anm. 174) an einigen Horten berücksichtigt. Demnach würde die Zahl der Horte Ha A₁ sich etwas vergrössern und diejenige der Horte Ha A₂ entsprechend verkleinern, was aber noch zur Diskussion gestellt werden könnte, auch im Zusammenhang einzelner Unstimmigkeiten in der absoluten Chronologie (Anm. 175).

Bedauerlicherweise besteht jetzt keine Möglichkeit, das hier verzeichnete umfangreiche Hortmaterial mitabzubilden, wie es sonst üblich und notwendig ist, um es der Fachwelt zugänglich zu machen. Trotzdem entschlossen wir uns, es in diesen anspruchsvollen Prolegomena ohne Abbildungen vorzulegen und wir geben uns der Hoffnung hin, dass es in der Zukunft möglich sein wird, die Horte Kroatiens und vielleicht, in Verbindung mit anderen jugoslawischen Fachkollegen, auch diejenigen aus ganz Jugoslawien in einem gemeinsamen Corpus mit guten und zahlenmässig genügenden Zeichnungen herauszugeben.

Nachbemerkung.

Von einer Übersetzung der kroatisch verfassten Hortfundliste wurde Abstand genommen. In der beigelegten Verbreitungskarte sind die Hortfunde aus Kroatien und dem syrmischen Gebiete der Vojvodina ungefähr topographisch eingetragen; die Signaturen bedeuten zugleich die Datierung der Horte: längliches Rechteck = Br B, Quadrat = Br B-C, Dreieck mit Spitze nach oben = Ha A₁, Dreieck mit Spitze nach unten = Ha A₂, Kreis = Ha B₁, Kreis mit Kreuz = Ha B₂, kreuzweis durchstrichener Kreis = nicht datierbarer Hort, geschweifte Linie = Gold im Horte; die voll gezeichneten Signaturen bedeuten geschlossene Horte, die in Konturen gezeichneten Signaturen bedeuten zwar datierbare aber unsichere Horte; die den Signaturen beigelegten Zahlen beziehen sich auf die Ordnungszahlen der alphabetisch gereihten Fundorte in der kroatisch verfassten Hortfundliste. — (Manuskript abgeschlossen am 1. September 1956.)